

Duplikaat

E. Tennmann

Kirik arenemiskäigul

Kirjastus A-S. „VARRAK“ Tallinnas 1920.

B-62

Duplum

Kirik arenemiskäigul

B-62

Duplum

E. Tennmann

Kirik arenemiskäigul

*Teis. kirjandus
H. E. v. v.
1935 aabr.*

26198

A./S. „Varraku“ kirjastus Tallinnas 1920.

2

167060

B-62

L 16183459

A. Eeldused.

§ 1. Ajalugu ja kirik.

Ajaloos leiame üksikuid sündmusi, väljapaistvaid isikuid ja aateid — ideesid. Need kõik on isekeskis seotud. Sündmuste tõukajad on võimsad isikud, neid endid tõukab idee. Ka algjõuliste liikumiste põhjas peitub idee — sagedasti teadvusetult. Idee ei ole paljas mõte. Idee on valitsev, otsustav jõud. Tema nimi ja nime alla panemine äratav küll mulje, nagu oleks ta puhas mõistuse või mõtlemise saadus. Tõepoolest ei ole idee nimi muud kui teatud jõu äratähendamine. Paljas nimi ei liiguta midagi.

Kiriku ajalugu on nagu iga ajalugu idee avalduse ja kujunemise ajalugu. Kiriku idee on evangeelium. Selle mõistmiseks ja valgustamiseks on tarvis tunda vaimuilma eeldusi juuda ja kreeka ning rooma rahva juures. Sest see on pind, kuhu langes ja kus valmis ristiusu seeme.

§ 2. Juuda usk.

Juuda usu põhi — eetiline anikooniline monoteism — kõlbline pildita ainujumala austamine (1) on ühine ristiusuga.

Kõlbline ollus avaldus käsus (2) tema vastuvaidlemata täitmise nõudega. Ühenduses sellega seisab Jumala mõiste pühadus ja kättesaamatus (transsendents). Lihtusklikule paistis Jumal selle tagajärjel despoodina. Käsu idee esitajad Moosese ja Hesekieli pandud alusel olid variseerid. Nende koolis kujunes usk ühekülgsele seaduse-usuks.

Poliitilised kannatused — Paabeli vangipöli, Seleukiidide kreekameelsed ümberrahvustuse katsed ühes nende väljakutsutud Makkabeeide mässuga, iseisvuse kaotamine roomlaste kätte a. 63 e. Kr. — andsid Messia lootusele (3) poliitilise värvi.

Selle raami sees on aga rida elavaid usumõtteid, mis varju jäid: Jumal — halastaja isa (Laul 103, 13), üksiku inimese väärtus Jumala tundmise poolest (Jer. 31, 31) Jumala ja inimese läheduses (Laul 8, 6). Need ja hulk teisi sügavaid, jõulisi mõtteid lasevad Moosest ja prohvetid Jeesusele hoopis teises valguses paista, kui kivinenud seaduseusklikkudele.

Vanas Seaduses on palju elavat usuollust, mis Jeesuse isikus orgaaniliselt ühinenud, kõige tihedamat sidet mõlema Seaduse vahel näitab. Keegi Jeesuse kaasaeglastest ei olnud Vanas Seaduses juurduanud kui tema oma majasteetliku iseseisvuse juures nii kindlasti.

Nii võeti tema vastu kui Messias. Ta saadeti surma, sest et tema messialine enesetunne selle mõiste rahvuspoliitilisest raamist ähvardavalt üle ulatas. Vaheastmena ilmub k ö l b l i s e l t s ü v e n d a t u d (Matt. 3, 7—9) Messia aade Ristija Johannese kõrvejutluses, selle kriis tema vangipõlves (Matt. 11, 3).

Kuid ei Johannese ega Jeesuse Messias ei olnud rahvalik. Rahvas seisis vaimliselt variseeride eestkostmise all. Variseeride erakond kandis hoolt r a h v u s l i s e p u h t u s e e e s t o m a e e s k u j u l i k u p i i n l i k u s e a d u s e t ä i t m i s e g a . Nad olid ühes kirjatundjatega rahva tõsised juhid. S a d u s e e r i d olid võõrale kultuurile vastuvõtlikud, rahvale võõrdunud, usuliselt leiged elumaitsejad aristokraadid. Nemad ei tunnistanud seadust täiendavat suusõnalist traditsiooni, Messia tulemist, surnute ülestõusmist, Jumala nägemise õpetust, inglid ega vaimusid.

Asundustes (diasporaa's) laiali pillatud juudid ei suutnud endid võõrast h e l l e n i s t l i k u s t k u l t u u r i s t p u h t a d h o i d a . Usukommete poolest oli see võimata, niisama templi kauguse pärast. Ühinemine kreeka ilma-vaate ja Vana Seaduse vahel sai võimalikuks viimase allegoorilise (piltliku) ümberseletamise läbi. Mõtteteadusline juuda usu ja kreeka hariduse ühendaja oli Jeesuse ajal Aleksandrias elav kreeka juut P h i l o .

Ristiusu teevalmistajatena on diasporaa juudid ja nende sünagoogid tähtsad kui misjonijaamad — enne juuda monoteismile ja absoluutselt kindlale kõlblusele, siis kui ristiusu liikumise vaheastmed.

§ 3. Kreeka kultuur.

Pärast Aristoteelest († 322 e. Kr.) ja tema kuningast õpilast Aleksander Suurt († 323 e. Kr.) on kreeka kultuur pikkamisi langemas. Ühendus hommikumaaga (= hellenism) suurendab küll tuntavalt kreeka vaimu mõju piirkonda, kuid avab ühtlasi tee võõrastele mõjudele. Suurtele mõttetarkadele (Sokrates, Plaato, Aristoteles) järgnevad kahtlejad, elumaitsemise, isiku õiguse ja üleilmluse õpetajad. Mõtteteaduse laienemine avaramatesse kihtidesse õõnestab rahva usu (polüteismi) põhja.

Nii koguneb kreeka vaimuilm kristliku ajajärgu alguseks järgmiste põhi-mõtete ümber:

1. **K o s m o p o l i t i s m** — ilmakodanlus. Kaovad vahed helleenide ja barbaaride vahel, orjade ja isandate, väikeste linnariigikeste vahel. Aleksander Suure riik ja Stoa kool valmistavad pinda ühtlasele ilmariigile — Roomale.

2. **I n d i v i d u a l i s m**. Riigiaatesse ärakadunud isiku väärtus tõuseb ühes õigusega elumaitsemise peale (Epikuur, küüniklased).

3. **R e a l i s m**. Aristoteelese koolis valitsev praktiline vaim ja Aleksander Suure võidud ning haridusepropaganda otsivad ning leiavad endale ülesandeid tegelikus elus — tehnika, arhitektuur, linnade plaanimine, teede ning sildade ehitamine.

4. **Usuline sünkretism** — uskude segamine kahe-kolme suure kultuuri ühinemise tagajärjel. Ka rahva usu langemine haritlaste juures toetas rahulduse otsimist võõrsilt. Ebausü kõrval on ilmakodanluse najal ususalливusel palju maad.

5. **Monoteistiline tung**, mis ju Sokratesest saadik mõtte-leaduses liikumas, kasvab jumalate rohkuse (panteon) ja ühtesulamise tõttu.

Nii on siin pind valmistatud enne juuda, siis ristiusule. Tõepoolest astusid mitmed võõra rahva liikmed proselüütidena ehk jumalakarlikkudena juuda usuga lähemasse vahekorda.

§ 4. Rooma riik.

Aleksander Suure eesmärgi — ilmariigi — said alles roomlased kätte. Üleilmilise ristiusu eeldusena on Rooma ilmariik ülitähtis, kui kristliku misjonitöö ühtluse võimaldus. Pärastised kristlased nägid mõlema ajaloolise suuruse ajalises ligiduses Jumala iseäralikku juhatust. Universaalne riik ja universaalne usk olid ühel ajal tarvilikud.

Rooma riigi väga kirjut rahvatõugude hulka ühendas sisuliselt Rooma enese edendatud ja edasikestev kreeka kultuur (kreeka keel oli ilmakeel), riikliselt osav sallivuse poliitika ning valitsuse vahendid. Viimaste seas seisab esimeses reas rooma õigus, Rooma suurem ja keetvam pärandus. Tähtis ühtluse abinõu oli valitsuse korraldus ja sõjavägi. Need kindlustasid Vahemeremaade rahvastele pikaajalist rahu. Selle tagajärjel ning hästi korraldatud teedel edenes kaubandus. Suured linnad olid rahvusvahelised oma välimuse poolest ning said ühtlasi kultuuri keskohtadena riigi ühtluse raudklambriteks. Rahvaste vahekorras pehmenesid teravused.

Muidugi ei puudunud ka varjuküljed. Kaubandus koondas ja suurendas kapitali. Selle vastukajaks oli proletariaadi kasvamine. Maapidamine kannatas odava vilja sisseveo all. Talupoja-seisus pidi taganema suurmaoanikkude — orjapidajate ees ning linna asudes tööta tööliste arvu veelgi suurendama. Rahvahulkade majandusline kitsikus kutsus hulga seltsisid ning ühisusi elusse. Kui need riigile hädaohtlikuks said põrandaaluse poliitika pärast, keelas keiser Trajan nad täitsa ära. Room vaigistas rahunemaid hulki „leiva ning tsirkustega“. Aga ka ristiusk leidis nende seas tänuliku pinna, kuna ta ise riigivastane nähtus oli.

Rooma ühtluse krooniks oli keisri kultus — sunduslik keisri jumalik austamine. See on hommikumaalt sissetoodud komme, kus riigivalitseja jumalus oli usudogma. Roomas austati enne surnud Augustuse geeniusi kui isikut, pärast keisrit ametlikult kui võimukandjat eluajal. Selle jaoks olid templid, preestrid, ohvrid ja täielik usuline kord olemas.

Sellel alal tekib ka võitlus Rooma riigi ja ristiusu vahel.

§ 5. Jeesus.

Kiriku kuulutamine põhjeneb Jeesuse evangeeliumi peal.

Evangeelium, mida Jeesus kuulutas, oli rõõmusõnum Jumala valitsuse (õigem kui „riigi“) lähedast tulemisest. Enese kohta Messia nimetust vastu võttes, jättis Jeesus selle poliitilise tähenduse, kui rahvuslise lunastaja, teadmisega tähele panemata. Tema kuulutus oli

puht-usuline. Jumala vahekord inimesega ilmus temale kui isa vahekord lapsega. Sellega langes Vana Seaduse Jumala mõiste eraldatud kättesaamatu olemusest (transsendents). Langes ka tarvidus preestrilise vahemehe järele.

Otsekohene osasaamine Jumalast saab usu kõrgemaks astmeks ja uue, sügavama, õrnema ning puhtama vagaduse tundemärgiks. See vagadus on ühtlasi heroiline: ta julgeb mägesid paigalt nihutada. Ta on vägevam kui ajaliku elu mured ja tunnistab muretsemise patuks. Niisugune õnnis osasaamine Jumalaga toob tagajärjena ennastsalgava armastuse inimese vastu. Ligimene ei ole enam Vana Seaduse vaimus ainult suguvend, vaid iga abitarvitaja. Kõlbline eesmärk on: olla täielik nii kui Isa taevas. Kõlblus on usuga kõige tihedamalt seotud. Inimese hing on lõpmata usuvara allikas, uue vaimlise rikkuse alus — uus kapital. Maailm on selle kõrval kaduv ja tühine. Mitte väsimuse pärast, nagu kreeka ja ida tarkus teeb, vaid positiivse usu pärast tunnistab Jeesus jõurikkalt surematust.

Tema otsekohene mõju oli ütlemata suur. Ta kõneles kui see, kellel meelevald oli. Tema keel oli prohvetlik, tema kõne sisu elu sügavusele ja hinge salajamaile liikumistele vastav, tema ülesastumine hoogus ning kaasakiskuv.

Ei ole õige Jeesuse „õpetusest“ lahus temast enesest kõnelda. Tema ise oma eluga tõestas evangeeliumi. Teda ei saa tema kuulutamisest eraldada, kui mitte evangeeliumi ei taheta tühjaks teha.

Jeesuse isiklik usk ning iseteadvus oli nii suur, et ta selle eest surma läks ilma nähtava kindlustuseta, et jüngrid suudavad Jumala valitsust maailmas maksma panna (Emmause jüngrid, Luuk. 24, 21).

§ 6. Koguduse tekkimine.

Sõnum Jeesuse ülestõusmisest kogus laialipillatud jüngrid kokku. Ilma selle sõnumeta pole ristikogudus üleüldse mõeldav. Nelipühil saavad jüngrid iseäralise ekstaasi — usulise vaimustuse (entusiasmi) mõjul, mis ennast keeltega rääkimises (võrdle 1. Kor. 12, 10, 28) ilmub, tõuke misjonitegevusele. Peetruse jutluse järsu etteheitega: „Sellesinatse Jeesuse Naatsaretist olete teie võtnud ülekohtuste kätega ja naelttega kinni lõõnud ja ära tapnud; aga Jumal on tema üles äratanud ja Issandaks ja Kristuseks teinud“ (Ap. teg. 2, 23. 24. 36) — pörutab juuresolijad võõrad usutuimusest. Kartus kohtu eest saab ühise usulise elamusena suurema koguduse vaimliseks äratajaks, lunastusetuks ja Püha Vaimu and koguduse elu nurgakiviks.

Algristikogudus jäi alati „apostlite õpetusesse ja osasaamisesse, leivamurdmisesse ja palvesse“ (Ap. teg. 2, 42). Osasaamine ulatas ka varanduse jagamisesse. „Kõik, mis neil oli, oli neil ühes“ (Ap. teg. 2, 44).

Varanduse kommunism oli põhjendatud venna-armastuse ja Kristuse peatse tulemise (eshatoloogilise) lootuse peale.

Tuleb silmas pidada, et kommunism ei olnud mitte üleüldine, sunduslik ega põhimõtteline, vaid nimetatud kahe eelduse vili. Kristuse tulemise lootus alandas tähtsalt ajaliku varan-

duse väärtuse ja ühendas ristirahva vennameeles. Siin ilmub põhjalik vahe praeguse aja kommunismi õpetusega, mis ümberpöörduvalt just varanduse peaväärtuse peale on rajatud.

Suur rõõm ja südame vagadus olid koguduse ehteks ja iluks. Õnnetunne täitis neid, et „Issand igapäev pani koguduse juure neid, keda ära päästeti“ (Ap. teg: 2, 47).

§ 7. Kirikuloo jaotus.

Kirik kui asutus on teatud idee väljendus ehk ilme. Ajaloolise suurusena on tema muutlik. Muutlikkuse põhjus on ideest arusaamise, idee selektuse muutumine.

Tõepoolest on evangeelium, kõikide ristikoguduste ja kirikute alus, aja jooksul mitmesuguses valguses paistnud ja tagajärjena väga lahkuminevaid kiriku tüüpe annud.

Kirikulugu on kiriku tüüpide ajalugu.

Tüüpide kujunemise põhjuste uurimine on ajaloo ülesanne. Tüüpide iseloom ei ilmu mitte ainult korralduses, vaid ka õpetuses ja vahekorras välise ilmaga.

Peatüüpide järele kujuneb kirikuloo jaotus järgmiselt:

u. 31— 323. Veretunnistajate (märtrite) kirik.

a) koguduse kirik 31—180.

b) piiskopi kirik 180—323.

323— 565. Riigi kirik — ilmlik kirik, selle kõrval

a) misjoni kirik,

b) kloostri kirik.

565—1520. Paavsti kirik.

1520—X. Uuendatud kirik.

a) Maa (territoriaalne) kirik — Seisuse kirik.

b) Rahva kirik.

d) Vaba kirik.

Tüüpide vastavaid järkusid ei tule mitte mõista, nagu oleksid uue järguga senised tüübid jäädavalt kadunud. Iga ajajärk toob ainult endistest väljakasvanud uue tüübi juure ja kutsub uue võitluse välja nende vahel. Lõpulikult ei ole ükski tüüp kadunud.

Tänapäevani elavad kõik kujud üksteise kõrval ja pühitsevad aeg-ajalt ajaloolist uuestisündimist.

B. Veretunnistajate kirik.

§ 8. Märtrid

Esimene märter oli Jeesus ise. Tema kannatamise ja surma mälestamine on tänapäevani kõige mõjuvam osa kirikuaastast. Õnnelikult ja tabavalt tähendab eesti keel seda mõtet nimetustes „risti-usk“, „risti-inimene“, „risti-kogudus“. Jünger ei ole suurem kui meister, ka tema peab kannatamisega oma usku tunnistama ja kinnitama. Vihavaen „mao seemne ja naise seemne“ vahel, hea ja kurja võitlus oli algusest saadik ristiusu jõu

allikas. Et aga ristiinimene tugevamat võimu tunneb kui väline võim, võitleb tema teistsugu sõjariistadega. Väliselt vaadates saab tema ikka ohvriks. Kuid ainelise kaotusega on ühendatud usuliskõlblise kohuse ja võidu tunne — kristlik optimism, mis surmahirmustki jagu saab.

Esimesed ohvrid langevad juuda pinnal — Tehvanus a. 37, Jakobus vanem — a. 44, Peetrus heidetakse vangitorni, aga pääseb imeviisil, Jakobus Õiglane — a. 62.

Tagakiusamine toob kahesuguseid tagajärgi. 1) Koguduses ärkab teadlik vahetegemine juuda- ja ristiusu vahel. 2) Koguduse laialipillamine edendab misjonitööd.

§ 9. Judaism.

Juuda soost kristlased — juudakristlased — ei teinud mitte kohe selget vahet enda ja juuda usu vahel. Nad nimetasid küll endid tõsiseks Iisraeliks, ennast kõrgemal ning viimasel astmel tundes. Moosese seadus kõigi kommetega oli veel täies jõus. Peetrus julges alles peale iseäralikku nägemist (Ap. teg. 10) Rooma pealikut Korneeliust otsekohe, s. o. ilma juuda usukommeteta, ristiusku vastu võtta. Jumala hääl peab temale enne ütleva: „Mis Jumal on puhastanud, on puhas!“ Ja Peetrus tunnistab: „Nüüd mõistan mina, et Jumal ei tee vahet, missugusest soost (s. o. rahvusliseselt) inimene on, vaid igaüks on armas tema meelest, kes Jumalat kardab ja õigust teeb“ (religiooni ja moraali ühendus).

Sellega on ristiusk põhimõtteliseks üle rahvusliseks (s. o. rahvusvaheliseks) tunnistatud. Kuid Peetrus ise ei jää sellele tuntuks truuks. Samal pinnal sündis Pauluse pöörmise arenemine. Ja sellesama küsimusega teeb ka apostlite kontsiil (a. 51 p. Kr.) tegemist (Ap. teg. 15).

Vanas Seaduses põhjendatud lahutamatu ühendus usu ning rahvuse vahel ähvardas ristiusule saatusliseks saada. Kui mitte Paulus suurvaimu kohase järjekindlusega ristiusu poleks juudausu kütkest vabastanud ja paganarahvaste seas temale teed valmistanud, oleks ristiusk juuda usulahuna ühes juudakristlusega ja Jeruusalemma langemisega (a. 70 p. Kr.) ajaloost kadunud. Judaism, s. o. Vana Seaduse käsusõnnetega köidatud ristiusk tõi evangeeliumile raske kriisi. Selle tähe all kestab võitlus ligi neli aastakümnet Palestiinas. Sellest seisukohast teeme vahet juudakristluse ja paganakristluse vahel. Viimane sai ristiusu päästjaks ning tõsiseks kandjaks. Jeruusalemma ots teeb ka juudakristlusele otsa. Värske viin ei sünni vanasse astjasse.

§ 10. Apostel Paulus.

Paulus (juuda nimega Saulus) oli Tarsusest pärit, Rooma kodanik, variseeride seltsist, rabbi Gamaalieli õpilane. Tõsise variseerina oli ta äge ristiusu vastane — rahvuslistel põhjustel. Truuduses Moosese seaduse vastu rahva olemise kindlustust nähes, pidi ta ristiusus, mis „käsu alt vabaks“ teeb, rahvuslist hädaohu tundma. Sügavama iseloomuna kui harilikud variseerid tundis ta ise enne pöörmist käsu võimetust õigeks teha Jumala ees (Kal. 2, 16). Kuna kõiki käskusid võis välispidi täita, oli see võimata käsu juures: Sina ei pea mitte himustama (Rooma 7, 7). Hingeline kriis ses tükis ning tarvidus tõsise õiguse järele Jumala ees ajasid Paulust seda suurema ägedusega Jeesuse jüngerite vastu võitlema. Kuid need

samad põhjused ajasid tema enda seda suurema paratamatusega ristiusu rüppe.

Nii jõuab Paulus ristiusu vabadusele sellega, et käsku sügavamalt võttes meelsuse tähtsuse ära tunneb, nagu seda mäejutluse käsuseletamises leiame. Käsk saab Paulusele „juhatajaks Kristuse juure: Kristus on käsu ots“. Paulus on „käsu läbi käsule surnud, et ta Jumalale peab elama“ (Kal. 2, 19).

Käsus eneses peituv järjekindlus teeb tema evangeeliumile vastuvõtlikuks. Ses mõttes on Tamaskuse nägemus tähtis vahejaam Pauluse sisemises arenemises ja on hingeliselt tingituna suurem ime kui eraldatud juhtumisena. Ta tähendab evangeeliumi võitu Jumala äravalitud tööriista hinges ning sellega ajalooliselt otsustavat silmapilku. Arutu suur põhjusemõttelik selgus paistis Paulusele. See selgus oli tarvilik alus tema võitlusele judaismi vastu ja misjonitööle paganate seas. Nii seisab pärastise kirikuloo algus Pauluse õlgadel. Ei puudu palju, et Paulust kristliku ajajärgu alustajaks nimetada. Iga suurem usu uuendus toetab ikka jälle tema peale (Augustin, müstika, Luther).

Missuguse tõsidusega Paulus evangeelilise vabaduse eest judaistilise käsumeele vastu võitleb, näitab tema terav kokkupõrkamine Peetrusega Antiohhias, kus Peetrus uuesti araks evangeeliumi salgajaks saab (Kal. 2, 11–21). Kes Pauluse hinge elavat jõudu tahab tundma õppida, lugegu 1. Kor. 13 ja Rooma 8, 31–39.

Apostel Paulus on :

1) Paganakristluse põhjendaja (judaismi vasta) — oma suurejoonelise misjonitööga Väike-Aasias ja Kreekamaal.

2) Ristiusu laiendaja üle Juuda piiride üleilmliseks usuks — teoreetilise põhjendusega käsust vabanemise kohta (sulasepõlv ja lapsepõlv).

3) Koguduste elu korraldaja — kiriku asutaja.

4) Kiriku õpetuse (dogma) põhjendaja, kristliku usuteaduse (teoloogia) alustaja — rabiini kooli mõjul.

§ 11 Koguduse kirik.

Kõige vanemates kogudustes olid alguses apostlid juhtival kohal. Nemad olid koguduse vanemad — presbüüterid (sellest tulebki sõna — „preester“). Vanemat nimetati ka piiskopiks (episkopos) — ülevaatajaks. Esimese aastasaja lõpul oli koguduse korraldus tähtsamates linnades presbüteriaalne: koguduse eesotsas seisis terve vanemate (presbüüterite ehk piiskoppide) kolleegium.

Vanemate kõrval on hoolekandjad abilised — diaakonid — vaeste ja haigete eest hoolitsemiseks. Nende esimesest valimisest jutustab Ap. teg. 6. p. Jutlustajad ehk kuulutajad olid saatjalad — apostlid (misjonärid), prohvetid (kõneandelised) ja õpetajad. Kuulutajad astusid üles vaimu- ehk armuande (harisma) äratundmise põhjal ilma valimata. Niisugust kuulutamiseviisi nimetatakse harismaatiliseks Iseäralikka kitsendusi selleks ei olnud. Maksis üleüldine preestriamet (1. Peetr. 2, 9; Ilm. 1, 5), mille järele peale Kristuse mingit vahemeest inimeste ja Jumala vahel ei võinud olla. Evangeelium oli kõikide päralt.

Sellepärast kannab algristikogudus korralduse poolest koguduse kiriku nime. Seda kinnitavad Pauluse ja teiste Uue Seaduse kirjade pealkirjad, mis näitavad, et nendega otseteed koguduste poole pöördakse.

Jumalateenistusi peeti eramajades, enamasti koguduse liikmete korterites. Teenistusekord oli vaba, ei olnud mitte kindlaks kujunenud palveid. Peaasi oli kirja (Vana Seaduse) lugemine ja seletamine ning armastuse-söömaaeg. Viimane oli täielik söömaaeg, kuhu igauks (peale vaeste) oma toiduosa kaasa tõi.

Vastuvõtmine ristikogudusse sündis ristimise ning käte pealepanemisega. Ta tähendas patust puhastust ja Püha Vaimu ande saamist.

Seisuse- ja varandusevahed taganesid venna-armastuse suuruse mõjul. Vaeseid ei olnud mitte nende seas. Armastus võitis ja hävitas vaesuse ruttu ära.

§ 12. Kristlased ja Room.

Alguses ei teinud roomlased vahet juutide ja kristlaste vahel. Nii tuli juutidele antud usuvabadus ka kristlastele heaks. Juutidelt ei nõutud isegi mitte keisri kuhu kummardamist — vist nende kasuliku tegevuse pärast raha-asjade vahetalituses, nii imelik kui see ka Rooma riikluse seisukohalt paistab. Alles aegamööda selgusid vahed kristlaste ja juutide vahel

Et kristlased Kristuse tulemise lootuses elasid, olid nad külmad „igavese“ Rooma linna vastu. Sellega tõmbasid nad poliitilise kahtluse enda peale: neid süüdistati (1) „inimesesoo põlgamises“ (odium generis humani — Taatsitus, Annales).

Et nad nähtavaid jumalaid ega kujusid ei tunnistanud, järjekult ka keisrikultust mitte, heideti neile (2) „ateismi“ — jumala salgamist ette. Ka see oli poliitiliselt kardetav. Sest antiik riikides olid, nagu Juudamaalgi, usk ja riik lahutamatu ühendatud.

Sellest hoolimata ei kannu kristlaste tagakiusamine enne Deetsiust (250 p. Kr.) mitte plaanilist, vaid juhuslist laadi. Rahva viha juhitakse kohati ja ajuti nende peale.

Kristlaseks astumine sai kangelaseteoks. Usujulgus ja kannatamisrõõm oli nii suur (Ap. teg. 5, 41; Room. 8, 18), et mitmed iseendid roomlaste kätte andsid ja märtri krooni igatsesid. Kirik ei kiitnud seda heaks, aga kogudus austas neid üle kõige. Nende sõnu peeti ilmutuseks ja niisugustena tähtsamaks kui koguduse juhtide kuulutamist. Rõõmsa meelekindlusega võitsid märtrid ristiusule uusi tunnistajaid. „Märtrite veri on kiriku seeme“, ütles pärast kirikuisa Tertulliaan.

§ 13. Neero.

Neero aegse tagakiusamise kohta (64 p. Kr.) kirjutab Taatsitus, Annales XV, 44:

„Ei heategev inimesearmastus, ei ohvrid ega katsed jumalate meelt armuliseks pöördada ei pesnud teda (Neerot) puhtaks häbitavast kahtlusest linna süütamise asjus. Et seda kuulujuttu kaotada, tõukas Neero süüdlased ette ja pani väljaotsitumad karistused peale neile, keda nende häbitööde¹⁾

¹⁾ Kristlasi süüdistati üleüldiselt ka salajates veresüütegudes, nagu laste tapmises ja söömisel ning Ödipuse patust.

pärast üleüldiselt vihati — „kristlastele“. Seda nime tuletatakse Kristus'est, kes keiser Tibeeriuse ajal prokuraator Pontsius Pilaatuse läbi surmati. Silmapilguks tagandati hävitav ebausku, aga ta murdis endale uuesti teed, mitte ainult Juudamaal, selle pahe lähtekohas, vaid ka pealinnas, kus igalt poolt kõik vastik ja häbistav ülirõhkelt kokku voolab ning poolehoidjaid leiab. Kõik, kes endid avalikult kristluse poole tunnistasid, võeti enne kinni, siis nende teadete peale suur hulk teisi. Nende tulesüütamise süüdi ei võinud siiski mitte kindlaks teha, vaid ainult nende üleüldist inimeste vihkamist (v. § 12). Surmamõistetuga tehti veel nalja, neid loomanahkade sisse õmmeldes ja koerte ette heites. Ja kui päike veeres, esinesid nad tulelontidena. Neero andis selleks näidendiks oma aiad ja korraldas tsirkusemängu. Sealjuures segas ta end vankrijuhi riides rahva sekka ehk seisis oma vankril. — Muidugi olid karistatud süüdi ja teenisid kõige valjemat nuhtlust, ometi ärkas kaastundmus nende vastu, sest, öeldi, mitte riigi heale käigule, vaid üksiku toorusele on nad ohvriks toodud.“

Nagu eelolevast Taatsituse aruandest näha, ei ole Neero toimepandud kristlaste piinamine mitte põhjusmõttelik tagakiusamine, vaid oma naha päästmise katse.

Neero ajal said kannatajasurma ka ap. Peetrus ja Paulus, kas ülemaanimetatud sündmusega ühenduses või eraldi, pole teada.

Rooma koguduse kohta olgu veel nimetatud, et see enne Paulust asutatud ja suureks oli kasvanud. Tema asutajad pole mitte teada.

§ 14. Trajaan (98—117).

Pliinius Noorem, Bitüünia asevalitseja Väike-Aasias, andis 112. a. keiser Trajaanile aru oma vahekorrast kristlastega ja päris juhatast, kuidas nendega edaspidi talitada. Meile tähtsamad kohad kirjast käivad nõnda:

„Ma ei ole julge, kas (kristlase) nimi iseenesest ka ilma kuritegevusest karistuse alla käib. Esialgselt tegin ma nendega keda mulle kristlastena teatati, nõnda: Ma küsisin neilt, kas nad on kristlased. Kui nad üles tunnistasid, küsisin neilt surmaaahvardusega teist ja kolmat korda. Jäid nad kindlaks, siis lasksin nad surma saata — nende kangekaelsuse pärast. . . . Uurimise tagajärjel lagunes kuritegu laiali. Mulle toodi allkirjata süüdistus, kus palju nimesid sees oli. Kes endid kristlasteks ei tunnistanud, neid arvasin vabaks lasta võivat, kui nad minu eeskujul jumalaid appi hüüdsid ja Sinu pildile ühes jumalate kujudega viirukit ja viina ohverdasiid, pealegi Kristust teotasid. Teised ei salanud mitte, et nad kristlased olnud, kuid nüüd ei olevat nad enam mitte. Need kõik andsid au Sinu ja jumalate pildile ja teotasid Kristust. Nad kinnitasid aga, nende terve süü või eksitus seisvat selles, et nad harjunud viisil teatud päeval enne päeva tõusu koos käinud, Kristust kui Jumalat vastu-lauludega kiitnud ning vandega töotanud mitte mingiks kuriteoks ühineda, vaid varguse, röövimise, abielu rikkumise, sõnamurdmise eest hoida ning kätteusaldatud varandust tagasinõudmise juures mitte maha salata. Uuesti kokku tulles olla nad harilikku süütut toitu võtnud. Kuid minu käsukirja järele, kus ma Sinu käsu peale kõik kinnised kooskäämised ära keelasin, ei olla nad seda ka enam teinud. Seda enam arvasin ma tarvilikuks kahelt

tüdrukult, keda diakonissideks kutsuti, piinariistade abil tõtt teada saada. Ma ei leidnud muud kui pöörast piiritut ebausku. Sellepärast lükkasin ma uurimise edasi ja küsin nüüd Sinu nõu. Sest palju inimesi igast vanadusejärgust, igast seisusest, ka mõlemast sugupoolest on juba hädaohus ehk satuvad veel hädaohu. Veel on võimalik ebausku laialilagunemisele piiri panna. Juba ongi hakatud tühjaks jäänud templites käima ja kaua ärajäänud ohvrid jälle tooma. Sellest näib, kui palju inimesi võib jälle õigele teele juhtida, kui neile kahetsusevõimalus antakse.“

Trajaani vastus. „Minu Sekundus, sa oled olude kohaselt talitanud. Tõepoolest ei ole võimalik üleüldiselt kindlat normi ära tähendada. Üles otsida ei tule neid (kristlasi) mitte (1). Antakse nad üles ja tehakse süü selgeks, siis tuleb neid karistada (2), ometi nii, et igatiiks, kes ennast ei tunne kristlase olevat ja seda teoga kinnitab, nimelt meie jumalaid appi hüüdes, oma mineviku kahtlusest hoolimata, oma kahetsuse põhjal andeksandmist leiab (3). Ilma allkirjata sisseantud süüdistustele ei tohi ühegi kuriteo juures (seaduslikku) käiku anda (4): sest see annaks väga halba eeskujuga ja poleks meie aja vääriline.“

Nii on kristlane kui niisugune põhimõttelikult riikliseks kurjategijaks ja surmanuhtluse aluseks tunnistatud. Hariliku kohtupidamise viisi vastu ei tehta süü mitte tunnistajate abil selgeks, vaid kohtuliku sunduse all. Leidub avalik kaebaja, on kristlane paratamata surmaohver. Iga vihamees võib kristlast hävitada. Pealtnäha inimlik ja ausameelne Trajaani käsukiri paneb kristlased väga hädaohtlikku seisukorda.

Kuigi mitte üleüldise seadusena antud, on Trajaani käsukiri tähtis kui pretsedentsi looja.

§ 15. Ignaatsius.

Trajaani valitsuse ajal 116/117 viidi Antiohhia piiskopp Ignaatsius Süüriast Rooma, metselajatele etteheitmiseks Kristuse tunnistamise pärast. Tema pikk reis oli nagu võidu rongikäik. Igalt poolt voolasid teeäärseist kogudustest kristlased teda vaatama ja austama. Ignaatsius tarvitas seda koguduste kinnitamiseks jutluste ja manitsustega. Ta hoiatas neid juba sel ajal ilmsiks tulevate valeõpetuste eest, käskis apostlite õpetusest kinni pidada ja andis nõu seda üles tähendada. Smürnas viibides kirjutas ta kirja Eefesuse kogudusele, teise Magneesia ja ühe Trallese kogudusele. Peale selle kirjutas ta veel Rooma kogudusele ette oma tulekust. Mõnes Uue Seaduse käsikirjas on Ignaatsiusi kirjad apostlite kirjadega koos üles pandud.

Ignaatsiusi kiri Rooma kogudusele (väljavõte): „Kristuses köidetuna loodan teid tervitada, kui on Jumala tahtmine, et jõuan sihile. Sest ma kardan, teie armastus toob mulle kahju. Teil on ju kerge teha, mida tahate, mul aga raske Jumala juure jõuda, kui teie mind tahate hoida lihaliku armastuse pärast. — Vaikite teie, siis saan ma kätte päranduse Jumala juures, armastate teie aga mind liha poolest, siis lähen edasi oma teed. Kuid suuremat soetate mulle, kui teie mind lasete Jumalale ohverdada, sest altari on juba valmis! . . . Ma olen Jumala põlluvili, ja metsloomade hambad peavad mind jahvatama, et mind leitakse olevat Jumala puhas leib.“

§ 16. Markus Aureelius.

Rooma keiser M. Aureelius (161—180) oli aateline mees, Stoa mõtte-
teaduse vaimustatud poolehoidja. Kristlaste truuduse oli talle arusaamatu, ta
pidas seda kangekaelsuseks. Mitmesuguseid õnnetusi riigis pidas rahvas oma
jumalate viha avalduseks kristlaste vastu. Sellest tõusid paiguti tagakiusa-
mised, iseäranis Lõuna-Gallias, Lugdunumi ja Vienna linnas a. 177. Need
kogudused teatasid kirjalikult Aasia ja Früügia kogudustele järgmiselt
(lühendatult):

„Peale seda, kui õnnist Blandiinat (noort tütarlast) oli piitsutatud ja
metsloomade ette heidetud, siis tulise raudvõrgu peale istuma pandud, topiti
ta viimaks kalavõrku ja visati härja ette. See viskas tema mitmele korrale
üles, nii et ta meelemärkuse kaotas kõige vastu, mis ta ümber sündis.
Viimaks surmati tema kindla lootuse pärast selle peale, mis talle oli töötatud,
ja läbikäimise pärast Kristusega. Isegi paganad tunnistasid, kunagi ei olla
naisterahvas nende juures nii raskeid kannatusi läbi teinud.

„Mõned olid õiglasemad ja kaastundlikumad; ometi nemadki teotasid
sagedasti ja ütlesid: „Kus on nüüd nende Jumal? Mis kasu on neil nüüd,
et nad oma Jumalat austasid ja armastasid enam kui oma elu?“ Kui vere-
tunnistajate surnukehad kuus päeva väljas õhu käes iga viisi olid saanud
teotada, põletati nad ära ja tuhk puistati Roone jõkke, et vähematki jälge ei
jääks maa peale. Seda nad tegid, arvates Jumalat ära võita ja neilt röövida
nende uuesti elustamist. Sest selles lootuses olla nad (kristlased) võõra ja
seni kuulmatu jumalaaustamise sisse seadnud ja põlgavat piinasid, et rõõmuga
minna surma. „Et vaadake nüüd, kas nad tõusevad üles, kas nende Jumal
suudab neid aidata ja meie käest kiskuda.““

§ 17. Märtrite aktid.

Märtrite austamine tõi uue kombe. Teise kristliku aastasaja keskel
hakati veretunnistajate protsessi ja nende surma koguduste poolt aktide kujul
üles tähendama. Neid loeti vastavate märtrite pühadel jumalateenistusel ette
koguduse usukinnituseks. Tervest reast tähtsamatest aktidest avaldame siin
lühendustega Numiidiamaa (Põhja-Aafrikas) Stsiili linna märtrite akti. Üle-
kuulamine ja surmaotsuse täidesaatmine oli Kartaagos 17. juulil 180.

„Prokonsul Saturniinus ütles: Teie võite armu leida meie valitseja ees,
kui mõistust pähe võtate.

Püha Speraatus kostis: Meie ei ole kunagi mingit kurja teinud. Meie
täname isegi, kui meid kurjalt vastu võetakse, sest meie teenime oma Jumalat
ja kuningat.

Prokonsul Saturniinus ütles: Aga meie austame ka Jumalat, ja meie
jumalateenistus on lihtne: Meie vannume oma keisri geeniusse juures ja
toome palveohvrid tema eest. Teie peate ka seda tegema.

Püha Speraatus vastas: Ma ei tunnista selle aja riiki. Mina
austan ja teenin oma Jumalat, keda ükski inimene pole näinud. Iga talituse
juures maksan mina maksu, sest ma tunnen meie Issandat, kuningat ja kõigi
rahvaste valitsejat.

Prokonsul Saturniinus ütles: Jätke see usk maha.

Püha Speraatus vastas: Inimesi surmata ja valet tunnistada on hädaohklik usk.

Püha Tsitiinus võttis sõna ja ütles: Meil pole muud karta kui Jumalat, oma Issandat, kes taevas elab.

Püha Donaata ütles: Keisrit austame kui keisrit, kartust tunneme Jumala ees.

Püha Hestia ütles: Mina olen kristlane.

Püha Sekunda ütles: Mis ma olen, selleks tahan ka jääda.

Nüüd ütles prokonsul Saturniinus pühale Speraatusale: Kas sina ka kristlaseks jääd?

Püha Speraatus ütles: Ma olen kristlane. Sedasama ütlesid ka kõik teised pühad.

Prokonsul Saturniinus ütles: Kas teie ei tahaks vahest mõtlemiseaega?

Püha Speraatus ütles: Nii äraproovitud asjas ei ole nõu ega kaalumist.

Prokonsul Saturniinus ütles: Mis raamatud need on teie kapslis?

Püha Speraatus ütles: Meie pühad kirjad ja peale selle püha mehe Pauluse kirjad.

Prokonsul Saturniinus ütles: Olgu teil 30 päeva mõtlemiseaega, et teie võiksite mõistusele tulla.

Püha Speraatus kostis: Ma olen salgamata kristlane. Nõnda hüüdsid üheskoos ka teised ühes meeles.

Siis tegi prokonsul Saturniinus otsuse nende üle: Et Speraatus, Nartsallus, Tsitiinus, Donaata, Hestia ja Sekunda, nagu ka ilmutata jäänud tunnistavad kristliku korra järele elanud olevat ja et nad oma arvamise juure kindlaks jäid, hoolimata ajaandmisest Rooma traditsioonile tagasipöörmiseks, siis teeme meie korralduse, et nad mõõgaga surma saadetakse.

Siis tänas Kristuse võidupärjaga kroonitud Speraatus hõisates meie Jumalat, kes neid surma kutsunud. Ja püha Nartsallus hüüdis rõõmuga: „Täna saame Jumala meelepäralisteks märtriteks taevas.“ Siis laskis prokonsul Saturniinus pühade märtrite nimed välja hüüda, nimelt: Speraatus, Nartsallus, Tsitiinus, Vetuurius, Feeliks, Akviliinus, Tselestiinus, Jannaaria, Generoosa, Hestia, Donaata, Sekunda. Selle peale kiitsid kõik pühad ühel meelel Jumalat ja ütlesid: „Meie täname Sind, kolm korda püha Issand, ja kiidame Sind, et Sa oled armulikult lõpetanud usutunnistuse võitluse, ja Sinu riik kestab igavesti. Aamen.“ Ja kui nad olid hüüdnud aamen, siis lõpetati nad mõõgaga 17. juulil. Pühad olid Stsiilist Numiidias, maetud on nad pealinna Kartaago lähedal. Meie Issanda Jeesuse Kristuse päralt on kõik au, kõik kiitus ja kõik hardus ühes kõikpüha ning eluloova vaimuga nüüd ja ikka ning igavesti. Aamen.“

§ 18 Gnostitsism.

Suures Rooma ilmariigis, mis Aleksander Suure päranduse ära neelas, pääsid lahti suured usuliikumised. Nende tung läks nii kaugele laiali, kui riigi piirid ulatasid. Usud võistlesid üksteisega, et suurele riigile vaimlist sisu anda. Võistluse juures tuli laenusid, kokkupuutumist ja kohanemisi ette kuni ühtesulamiseni (sünkretism). Iseäranis tugevaks paisus usuline

käärimine teisel kristlikul aastasajal. Noorele ristiusule sai iseäranis hädaohhtlikuks gnoosise õpetus, mis endale kristliku kuue selga tõmbas.

Gnoosis (=tunetus, äratundmine) pidi lunastust tooma kaduvast ilmast müsteeriumides ilmutatud tõe läbi. Selle tõe, nimelt maailma tekkimise saladuste, tundmine pidi ülem olema kui suurele hulgale määratud usk.

Gnostitsism on enamasti dualistiline. Ta sisaldab endas hommikumaa (Paabeli, Pärsia) vastandid: valgust ja pimedust — ning kreeka vastandid: vaimu ja liha. Õpetus ise on fantastiline mütoloogia. Peahuvi seisab küsimuste vastamises: 1) kuidas tuli kuri ilma? 2) kuidas pääseb inimene kurjast?

Õpetus on kokkuvõttes järgmine:

1) On kaks algprintsipi — teine teisest täitsa lahus, mõlemad igavesed: Jumal, headuse printsip, ja aine (materie), kurjuse printsip. 2) Nende vahemeesteks on aioonid, Jumalast väljaläinud vaimlised olevused. Nende reas on Demiurg, maailma looja, kes ainega kokku puutudes ülema ilma valguse sädemeid — inimeste hingesid — maailma pillub. 3) Nende päästmiseks ilmub Jeesus — Logos (sõna) — kõrgemate aioonide seast, kui lunastaja varjuhus, mitte lihas ja veres (docketism, sõnast dokein — paistma). 4) Lunastamine sünnib liha suretamise teel (askees) ettevalmistatud vastuvõtlikule hingele antava tuntuse (gnoosise) läbi.

Selle õpetuse järele on usu tõsine iseloom ja sisu ning kõrgem aste teadmine. Kurjus on aineline (materjaalne). Lunastamine on päästmine ainult üksi materie küüsis ilmutuse sisu (kosmogoonia) teadandmise läbi.

Gnostikud ei tunnistanud Vana Seadust, sest maailm ei võinud nende arust hea Jumala loodud olla. Olid koguni gnostikute liigid olemas, kes Looja Demiurgi vastaseid austasid, kui tõsise headuse esitajaid, nagu madu paradisis (naasseenid) ja Kaini (kainiidid). Nende kõlbluseõpetus oli vaimliselt pinnalt looduse pinnale langenud, sest et kurjus ainult ainega oli seotud ja piiratud (eetika = füüsika). Nii siis pidi ka lunastus maagilise iseloomuga saama. Kristus pidi ainult selles ihus ilmuma, et inimesed teda üleüldse näeksid. Et aga materie kuri on, ei võinud ta mitte liha ja veri olla, vaid ainult mingisugune vari, mis paistis olevat, mis ta mitte ei olnud. See docketism ähvardas ristiusu keskpunkti — Kristust — tühjaks varjuks teha, tema elu, kannatamist ja surma paljaks pettepidiks. Selles võitluses tõusis usutunnistuse ning kaanoni tähtsus. Usutunnistuses rõhutati gnostikute vasta neid punkta, mis Kristuse ihuliku elu kohta käivad (sündinud neitsist Maarjast, kannatanud P. Pilaatuse all, risti löödud, surnud, maha maetud, — üles tõusnud, taeva läinud). Kaanoni juures pandi rõhku Vana Seaduse tunnistamise ning mõlema Seaduse Jumala ühtluse peale.

Väga sarnane usk ja õpetus ning koguduse korraldus oli manihheidel, Maani järelkäijatel Paabelist, kes 276. a. risti löödi. Tähtsam vahe seisab selles, et Maani enese Kristuse tõotatud trööstijaks (Pühaks) Vaimuks (= Parakleediks) kuulutas.

Manihheism tuli ligi 100 aastat peale gnostitsismi aega nähtavale ja oli selle järelkäija. Mõlema jäljed ulatavad aga vähemate usulahkude (pauliiaanide, bogumiilide, katarite) kaudu kaugele keskaja sisse.

Ex bibl. Univ. Tartu

§ 19. Vana kiriku autoriteetid.

Paganakristlaste seas oli usuline vaimustus — *entusias m* — harismaatilisele alusele rajatud kuulutamise ja Kristuse peatse tulemise (*parusia*) lootusega (*eshatologia*, *hilia sm* — 1000-a. rahuriigi ootamine) koguduse elu loov ning kande v jõud.

Mõtteilmas, korralduses, kuulutamises ja koguduse-elus valitses suur vabadus ja kirju mitmekesisus. Lootuse nõrkemisega Kristuse tulemise viibimise pärast jahtus vaimustus ja tekkis tarvidus kindlama korra ning vormide järele.

Õpetuse vabadus ähvardus killustumisega, usulahkude ning valeõpetustega. Võõras vaim tungis sisse kreeka ning hommikumaa mõtteilmast. Niisugune seisukord sundis tugesid otsima ning korraldama. Esimesed autoriteetid olid apostlid (apostlite õpetus), ristiusu vaimus seatud Vana Seadus (Jeesuse kõned).

Apostlite õpetust ja Jeesuse sõnu kanti mitu aastakümment (31—70) suusõnal edasi (traditsioon). Vähehaaval hakati neid ka kirja panema. Nii teab Luukas oma evangeeliumis (p. 1, 1—4) mitmest kõnelda, kes evangeeliumi lugusid on üles tähendanud ja kelle järele tema peale hoolsat kaalumist oma raamatu kirjutas. Kõik need pole mitte meie Uude Seadusse üles võetud.

Nii oli traditsioon ise ka üks kiriku autoriteetidest ja jäi selleks ka siis, kui suur osa temast oli kirja pandud. Traditsioon toetas ennast apostlite peale. Tama kandjad ja esitajad olid koguduse eestseisjad — presbüüterid ja piiskopid, pärast iseäranis viimased.

Evangeeliumi raamatute ja apostlite kirjade pühaduse tõusmisega sai Uue Seaduse püha kiri Vana Seaduse eeskujul, kui kaanon (= juhtnõör) — autoriteedi väärtuse.

Tagakiusamiste ning valeõpetustega võitlemise ajal koondusid kõik autoriteetid piiskopi isiku ümber. Selle tähtsus tõusis järjest ning tema autoriteet sai nii suureks, et sellega ühes kiriku korraldus ning tüüp uue ajajärgu tõi.

§ 20. Traditsioon.

Hegesippos, kes 160. a. Roomas ja mujal käis, olla väga paljude piiskoppidega kokku puutunud, ja kõigilt ikka sedasama õpetust kuulnud. Põhjendust näeb ta selles, et piiskoppide järjekord õpetuse edasiandmise juures selle muutmatus kindlustab.

Ireneus (178 Lugdunumi — Liooni piiskopp) kirjutab: „Apostlite traditsiooni, mis on tuttav terves ilmas, võime kõik igas kirikus kuulda, kes tahame tõtt näha, ja meie võime kõik piiskopid üles lugeda, keda apostlid on koguduste peale seadnud, ning nende järeltulijaid meie päevini. Nad ei õpetanud ega teadnud midagi, mida need — jõledad inimesed (hereetikud — ketserid) — ette toovad. Sest kui apostlid oleksid tunnud varjatud saladusi (mida hereetikud kuulutavad), oleksid nad neid ka teada annud neile, kellele nad kirikud edasi andsid.

„Tähendades kõige suurema ning vanema, mõlema auväärilisema apostli Peetruse ning Pauluse asutatud (?) ning korraldatud Rooma koguduse 1)

1) Ajalooliselt põhjendamata.

traditsiooni peale, mis piiskoppide järjekorra kaudu meiteni ulatab, teeme tühjaks kõik need, kes halbi auahnuse, pimeduse või kurja nõu pärast kokkusiindmatut ette toovad. Sest selle kiriku mõjurikka autoriteetlikkuse järele peab iga kirik ennast seadma, sest siin on apostlitelt tulnud traditsioon alles hoiatud. Polükarp († 156), keda apostlid jüngeriks tegid ja kes läbi käis paljudega, kes olid Kristust näinud, — ja sai Smürna piiskopiks, keda ka meie noores eas (Ireneus sündis umbes 142) nägime, — sest Polükarp elas kaua (100 aastat) ja kõrges vanaduses lahkus ta suure au ning kiituse vääriliselt kui märter — Polükarp õpetas ikka seda, mis ta oli õppinud apostlitelt, Roomas oli ta Auitseeti ajal (177 koos Ireneusega) ja ütles, ta olla seda, millega ta valeõpetajaid usule pööras, kui ainuõiget tõtt apostlitelt saanud, mida ka kirik edasi annab... Ka Pauluse asutatud Eefesuse kogodus, kus ka Johannes kuni Trajaani ajani töötas, on apostlite traditsiooni tõsine tunnistaja.“

Traditsioon on kõige pealt suusõnal edasikantud õpetus. Et ka vastased traditsioonist tuge otsisid, toetab kiriklik traditsioon ennast piiskoppide rea, kui apostlite järeltulijate peale, sellega ketseritel põhja jalge alt võttes, ühtlasi kirikut õpetuse ning piiskopi ametiühtluse poole viies.

§ 21. Usutunnistus.

Esimene tarvidus usu ülestunnistamise järele ilmus täiskasvanute ristimise juures. Siis pandi ristitavale mitu küsimust ette, mis see pidi jaatavalt ära kostma. Aegamööda kujunes ristimise usutunnistamine lühikeseks usulise sisu kokkuvõtteks ja sai laiemalt tuttavaks ning tarvitatavaks Rooma ristimisetunnistuse nime all. Ta käib nii: „Mina usun Jumalat kui kõikvalitsevat Isa, ja Messiasit Jeesust tema poega, kes on ainus valitseja meie üle, teda, kes on sündinud Pühast Vaimust ja neitsist Maarjast, teda, kes Pilaatuse all löödi risti, ka maeti maha, tõusis üles surmast kolmandal päeval, läks üles taevailma, istub Isa paremal käel, kust tema tuleb kindlasti, kohut mõistma elavaile ning surnuile, ja Vaimu, kes on püha, püha kogudust, patukaebtusest vabastamist, liha ülestõusmist. Aamen.“

See usutunnistus eraldus esimesena traditsioonist kui kristalliseerunud selge norm, ühine kõigile kogudustele. Tema tõsteti apostlikuks usu- ehk tõeseaduseks (regula fidei, regula veritatis). Kui vastased, nagu gnostikud, püüdsid endid ka selle varju peita, siis tuli kindlasti kujunenud seletamine (interpretatsioon) juure. Nii seletati, et tunnistus käib nimelt Looja Jumala kohta, kellest Vana Seadus kõneleb, kes ka aine on loonud mitte millestki, kuna gnostikute aine Jumalaga ühesugune igavene, sellega loomata on.

Kuna gnostikute juures ususteem väga rikkalikult ja järjekindlalt luulelikul ning teaduslikul kujul oli välja töötatud, tõukasid nad ka kristliku kiriku dogma loomistee peale. Usutunnistus on esimene samm dogma formuleerimise sihis ja süstemaatilise kirikliku usuteaduse algus.

§ 22. Kaanon.

Uue Seaduse raamatute kirjutamine oli mõttetu, niikaua kui Kristuse tulemist ühes maailma hukkamisega iga päev oodati. Tarvidus nende kirjaliku alleshoidmise järele tekkis alles, kui mõned apostlid ja koguduse

vanemad juba surnud olid ja maailma otsa ootamine nõrkes. Veel enam tõusis juba olemas olevate raamatute ja kirjade väärtus võitluses gnostitsismiga.

Kõige vanem osa Uuest Seadusest on ap. Pauluse kirjad, kirjutatud 53. ja 64. a. vahel hariikkude kirjadena, ilma et nad Püha kirja jaoks oleksid määratud.

Evangeeliumidest on esimesed kolm umbes 70. a. kirja pandud.

Paapiase seletuse järele (a. 170) on Matteus „Issanda sõnad“ enne heebreakeeles kirjutatud, mida „igauks tõlkis, nii hästi kui võis“. Meie Matteuse evang. on küll selle najal, muude andmete poolest täiendatud, otsekoheselt kreeka keeli kirjutatud.

Markus oli Peetruse tõlk ja kaasreisija ning tähendas Peetruse kõned pärast viimase surma mälestuse järele üles, aga ilma korraldamata järjekorra poolest, kuid ilma midagi välja jätmata. Markuse evang. peetakse kõige vanemaks evangeeliumiks.

Luukas oli Pauluse reisiseltsiline, ameti poolest arst. Peale evang. kirjutas ta veel Ap. teg. raamatu, mõlemad kellelegi Teofilusele pühendatud.

Johannese evang. on alles esimese aastasaja lõpult pärit.

Kaanoni väärtuse omandasid esialgselt evangeeliumid. Siis tulid „apostlid“ teise aastasaja lõpu poole.

Esimese kaanon on gnostik Markioni kokku seatud: Luuka evang. ja 10 Pauluse kirja. Tema tegu mõjus ka kirikusse.

Johannese Ilmutamise raamatu pärast peeti pikka võitlust. Kuna Roomas temast suurt lugu peeti, ei tahetud teda hommikupoolest kirikus mitte tunnistada.

Teise aastasaja lõpul oldi Kaanoni osade poolest kaunis ühisel seisukohal. Apostlid olid evangeeliumidega ühevääriliseks tõusnud. Umbes 400 tunnistas Öhtumaa kirik tervet Uut Seadust, Hommikumaa kirik alles 800, kuna Joh. Ilmut. raamat alles VI aastasaja jooksul läbi tungis.

Peale meie Uues Testamendis leiduvate evangeeliumide, Ilm. raamatu ja epistlite on hulk teisi, mis alguses mitmesse tähtsamasse käsikirja olid paigutatud, kuid aja jooksul sealt välja tõrjuti. Nii on Uue Testamendi tekkimise lugu pikk sõelumise ning arvustamise protsess. Mõõdupuuks oli apostli (ehk apostli õpilase, näit. Markuse, Luukase) kirjapanemine ja inspiratsioon. Viimasest ei peetud mitte nii kramplikult kinni kui hiljem.

Kanoniseerimine päästis kõige väärtulisema osa algistikoguduse kirjavarast. Ta sündis aga ühtlasi võitluse surve ja orientatsiooni all, nagu usu-tunnistusegi kindlakstegemine.

§ 23. Piiskopi kirik.

Esimese aastasaja lõpuni oli presbüteriaalne kiriku korraldus harilik. Koguduse juhatus oli vanemate kogu (kolleegiumi) käes. Piiskopi ja presbüteri nimes ei olnud tegelikult suurt vahet. Üks neist sai eluaegseks eesistujaks, kui priimus inter pares. Sellest ametist kasvaski piiskopiseisus välja, — monarhilise autoriteediga. Arvata-vasti mõjus tema osa jumalateenistuse juures kaasa. Iseäranis palju aitasid aga usukindlate piiskoppide teened tagakiusamiste ajal ning võitluses valeuskudega. Piiskopp sai tõepoolest kindlaks koguduse selgrooks ja peaks. Oma isikuga löid nad kõik vastaste tormijooksud tagasi.

Teise aastasaja lõpu poole on koguduse kirik juba kadunud, tema asemel uus piiskopi kirik (180). Järgnevad aastakümned toovad põhjusmõtteliku vahetegemise piiskopi ja koguduse vahel.

Tekib teooria, et monarhiline piiskopp on (1) apostlite seatud, et (2) katkestamata piiskoppide rida (successio) apostlite traditsiooni puhtust kindlustab, ja (3), et piiskopil on iseäralik eksimata tõetundmise and — „charisma veritatis certum“. Need õpetused on peaaesjalikult Roomas välja arenenud (Ireneuse kiri v. § 19).

Kuid põhjapanemine ulatab kaugele tagasi. Juba Ignaatsius († 117) kirjutab Smürna kogudusele: „Võtke piiskopi sõna, nagu Jeesus Kristus Isa sõna, kuulake presbüteriumi nagu apostlid, aga diaakonid austage otsegu Jumala käsku. Keegi ärgu talitagu koguduses midagi ilma piiskopita. Ainult see armulauatalitus (euharistia) olgu maksev, mida pühitsetakse piiskopi ehk tema volitatu juhatusel. Kus näitab end piiskopp, seal peab ka olema tema kogudus, nagu seal, kus on Kristus, on katoliikline (= üleüldine) kirik. Ilma piiskopi osavõtmiseta ei tohi ristida ega armastuse söömaaega (= agaape) pühitseda. Ainult mis tema heaks kiidab, on Jumala meele pärast.“

Küpriaan († 258) paneb rõhku kiriku ühtluse peale: „Episkopaat on üks, tema üksikud osad (= piiskopid) hoiavad kõvasti kokku. Kirik on üks, tema kasvab ja kannab vilja, laotab ennast ja saab suureks. Kirik on õndsuse eeldus. Kirikust väljas ei ole pääsmist. Kellel kirik ei ole emaks, sellel ei saa Jumal olla isaks.“

Piiskopi kaudu köidetakse usklik kiriku külge. Hingeõndsuse valitsemine ning jagamine tehakse ainuõndsakstegeva katoliikliku kiriku monopoliks. Kirik ise on alles seal, kus piiskopp on.

Piiskopp päästis küll kiriku mitmest hädaohust, hakkas aga selle eest täielikuks kiriku isandaks. Üleüldine preestriamet taganes piiskopi eestkostmise ees.

§ 24. Usuteadus — apoloheedid.

Usk üleüldse, järjekult ka ristiusk, pole mitte mõistuse ega mõtlemise otsekohene saadus. Aga ta on jõud, mida suurema ehk vähema selgusega keeleliselt võimalik avaldada. Tunde- ning tahteelus, niisama kui isikuühtluse tundes (millel erilisel usuline iseloom) valitsevad ning võitlevad kindlasti määratud sihtjooned. Need ei või korruga täielisele teadvusele tõusta. Aga sel mõõdul, kui nad teadlikuks saavad, annavad nad usule „õpetuse“, koguni teaduslise laadi. Nii on usuteadus, usu sisu mõtteline kokkuvõte — iga usu paratamata vili.

Ilma süsteemita andis ap. Paulus hulga formuleeritud usulisi mõtteid, kui usutunde väljendusi. Teda loetakse õigusega ristiusu õpetuse põhjendajaks.

Teatud õigusega selles mõttes pidasid gnostikud „tuntust“ (гноосист) teadvuseta usust kõrgemaks. Kristlikul gnostikal oli juba süsteem. Ja see sundis puhast, mittegnostilist ristiisku ka süsteemi nõudma. Sellel alal oli usutunnistus tähtis samm.

Veel kaugemale läksid apoloheedid — ristiusu õpetatud kaitsjad kreeka-rooma paganate ees. Esimene apoloheet (Kvadraatus) astus juba Hadriaani ajal (125/6) välja. Kõige tähtsam apoloheet on Justinus Märter (100—165). Palestiinas sündinud, kreeka perekonnast pärit, ligi 35 a. vanaduses ristiusku pöörnud, mõtteteaduslise ettevalmistusega, surnud märtrina Roomas.

Apoloogiate (kaitsekirjade) sisu oli harilikult:

1) Kristlastele tehtud etteheidete tagasilükkamine (nagu: ateism, riigi äraandlikkus, loomuvastased salasüüid; — selle vastu ristirahva vagadus, riigitruudus, kõlblus).

2) Ristiusu tõelisuse tunnistus (ristiusk — töotuste täitmisena, tema tunnistajate usu- ning kõlbline jõud, iseäranis veretunnistajate juures, ristiusu õpetuse lihtsus ja arusaadavus lihtinimestele, Kristuse ja pühade imeteod).

3) Pealetungimine paganlisele polüteismile ja kreeka mõtteteadusele. Apologetide käes sai ristiusk niisama kui gnostikute juures ilmavaate ehk mõtteteaduse kuju ning tähenduse. Mõtteteaduslised mõisted ning mõtteviisid võeti tarvitusele, ning kreeka vaim tungis kristliku mõtteilma sisse. Apologetide kaudu on ristiusu õpetus helleniseeritud. Lahku läksid apologetid gnostikutest Vanast Seadusest ja koguduse usust kinnipidamisega ning nende huvide kaitsmisega.

Apologetidega sai alguse arvamine, et ristiusk on ilmutatud õpetus Jumalast, lihaks saanud sõnast (kreeka „logos'est“), maailmast ning inimesest. Paganusega võrreldes tähendas see vabanemist, algristikoguduse elava usuga võrreldes kitsendamist mõistuse piiridesse (intellektualism).

§ 25. Deetsius (249—251).

Kolmanda aastasaja keskel oli kirik juba nii koondatud ja korraldatud, et ta „riiki riigi sees“ oli ja niisugusena Roomale ähvardavaks sai. Kõigest kaasaegsetest nähtustest oli ta kõige elujõulisem, sest ta oli kõige paremad ollused ümbrusest enesesse vastu võtnud: kreeka mõtteteaduse mõisted ning töötamiseviisi, rooma korraldusvaimu ning kindla distsiplini, sünkretistlike voolude (ususulatiste) müstilise — sakramentaalse vagaduse. Kogudus tegi enda ja teiste rahvaste (juutide, kreeklaste) vahel selget poliitilise kutse vahet, ennast pidades „tõsiseks Iisraeliks“, uueks Jumala „rahvaks“, maailma lõpushihiks. Sellega hoiti ristiusu kadumist rahvuse piiridesse ning tunti endid, seadusliku vahekorra juures riigiga, riigi ametlikust usust üle ning kõrgemal. Riigiusu ning „igavese Rooma“ eitamine (v. § 17), mis avalikuks tuli Rooma 1000-a. juubeli pühitsemise juures, ei lasknud riiki erapooletuks jääda.

Rooma keiser Deetsius hindas hädaohtu õieti, kui ta kirikus järeleandmatut riigi vastast nägi. Jäi valida kahe tee vahel: hävitada kirik või korraldatud kiriku vaimlisele mõjule alla vanduda, mis paratamata tungis riigiusu kohale. Esimese tee valis Deetsius, hiljem Diokletsiaan, teise Konstantin Suur, sest esimeste valik oli ajalooliselt hiljaks jäänud või oli üleüldse võimata Rooma sisemise jõuetuse pärast, mis ilmus vaimlise ühtluse puuduses. See voorus oli aga igapidi koondatud (katoliiklisel) kristlikul kirikul.

Deetsiuse tagakiusamine algas halastamata ediktiga (käsukirjaga) 250. a., mis kõigilt kristlastelt, ka naistelt ja lastelt, nõudis keisrile ning riigijumalatele ohverdamist. Iseäranis peeti silmas vaimulikka. Korraldati linnades ohvrikomisjonid. Mõeldi välja kõige tooremad vaevarikkad piinamised. Peasiht polnud siiski mitte kristlaste surmamine, vaid usu salgamisele sundimine. Veretunnistajaid oli siis ka vähem kui neid, kes piinadest hoolimata eluga

pääsid. Need lasti lahti. Kristlased austasid neid „tunnistaja“ (confessor) nimega. „Langenute“ (lapsi) — salgajate arv oli kohutav suur. Neid jagati liikidesse: „sacrificati“, kes olid ohverdanud; „thurificati“, kes viirukit suitsetasid; „libellatici“, kes altkäe ostu teel tõenduse (libellus — raamatukene, kiri) muretsesid ohvritunnistuseks, ilma ise ohverdamata; „acta facientes“, kes niisama ohverdamata oma nime ohverdajate nimekirja mõistsid toimetada.

Libelluse proovina toome tunnistuse, mille kuju Aureelius Dioogenes, 72 a. vana, Aleksandri saarel sisse andis:

„Nagu ma ikka jumalaile ohverdasin, nii ohverdasin ka nüüd teie juuresolekul. Käsule vastavall ohverdasin mina ja ma palun seda kinnitada. Elage hästi!

Mina, Aureelius Dioogenes, andsin selle sisse.“

Tagakiusamine kestis edasi Valeeriuse (253—260) ajal, iseäranis vaimulikkude ja kõrgemast soost kristlaste vastu. Ediktide läbiviimine oli ometi nii raske, et ta pea seisma jäeti. Järgnes ligi 40-aastane rahuaeg.

§ 26. Kirik ja kõlblus.

Vahekord maailmaga määrab suurelt osalt kõlbluse iseloomu. Jeesus ei olnud ilmavaenuline lihasuretamise jutlustaja. Teda nimetati tema enese tunnistuse järele söödikuks ja viinajoodikuks (Matt. 11, 19). Ta tundis rõõmu loodusest (Matt. 6, 26. 28). Ometi oli temal võrdlemata suurem enesesalgamisejõud kui kellelgi inimesel (Matt. 16, 24).

Niisugust rahulist ja vaba tasakaalu ei leidnud ristikogudus tervena kunagi enam. Kas ta läks kaugele ilma eitamises või muutus liiga ilmlikuks. Pea kuulutati võimalikult suurt lihasuretamist, siis jälle sai kirik ise ilmakirikuks.

Lihasuretamise mõte on kreeka vaimu laps. Kristlikus gnoosiseõpetuses on tema sellega põhjendatud, et liha kui aine (materria) on loomu poolest kuri. Niisama õpetasid manihheid. Seesama mõte leidub küll ka ap. Pauluse ja kirikuisade juures: Ihu on hinge vangikoda. Sellega asetati kurjus väga selgele, kindlale alusele, kuid kõlbline elu sattus käsu alla. Vaimline vabadus, lapsepõlve seisukord, mille eest Paulus ise nii südisti võitles ja mida tema ise ka hoida suutis, oli kaalu peal.

Algristikogudusel ei olnud põhjusemõttelikkude seisukohta. Tema eitas ilma — Kristuse rutulise tulemise lootuse pärast, ta oli tegelikult ükskõikne selle maailma vastu.

Kirikliku korralduse ja koondusega seadis kogudus enese teadlikult pikemaks ajaks selles ilmas sisse. Eshatoloogilise lootuse nõrkemisega kasvas maailma sõprus pikkamisi. Üksikud piiskopid ja märtrid julgesid maailma eitades Kristuse tunnistamise eest surma minna, suured hulgad mitte. Koguduse kasvamisega läks vaim lödvemaks.

Sarnase ilmlikuks muutumise vastu tõusid aeg-ajalt vastuvoolud — reaktsioonid. Tähtsamad neist on: 1) montanism — ajutise, aga terava (akuutse) ja 2) mungakõlblus — püsiva (kroonilise) nähtusena.

Früügiast (Väike-Aasias) astus 140. a. prohvetimeelne Montaanus üles ja kuulutas uuesti Kristuse tulemist. Enda tunnistas ta „trööstijaks“ (parakleet), kelle Kristus töötanud saata. Montaanus ja tema järgid tuletasid

täie rõhuga maailma kaduvust meele. Nad nõudsid valjut eluviisi. Kiriku õpetust nad ei puutunud, vaid ainult kristlaste elu. Nii keelati ära teine abielu (lesepõlves), nõuti karedat paastumist ja märtrisurma otsimist. Tõusis suur liikumine. Nende kogudused keetsid veel ligi kolm aastasada.

Alguses oli koguduse kord võrdlemisi vali ja mõne surmapatu (tapmise, abielurikkumise ja ususalgamise) eest heideti eluajaks kogudusest välja.

Kolmanda aastasaja teisel poolel (pärast Deetsiust) muutus kord pehmemaks. Konfessorite soovitusel anti mitmele kahetsuse korral „teise pöörmise“ võimalus. Kahetsuseaeg langes nelja järku: 1. järgul pidi kahetseja kiriku ukse ees nuttes eestkostjaid otsima; 2. järgul võis ta jutlust kuni palveni kuulata, siis 3. võis ta kuni armulauatalituseni jääda, ja viimaks 4. ka talitust pealt vaadata. Siis alles võttis piiskopp kahetseja avaliku patutunnistuse järele vastu.

Kõlbluse pinnal muutub kirik aja jooksul ikka selgemalt katoliiklikuks. Katoliikliku kõlbluse tundemärgid on: 1) Kõlblus on põhjusemõttelikult askeetiline, s. o. lihasuretamise poole sihitud, näit. paastumine, ohvrid; 2) lihasuretamise teod loetakse positiivseteks teeneteks, mille summa koguni patu võib üles kaaluda; 3) teenete rohkuse ja lihasuretamise astme järele hakatakse kristlasi kahte kihti jagama: ilmakristlased — täidavad ainult minimaalseid nõudeid — „praecepta evangelica“; askeedid — täidavad ka valjemad nõuded — „consilia evangelica“ (Matt. 19, 21). Nii tekib kuulus kahekoradne kõlblus. Seda tuleb mõista kui kiriku kompromissi (kokkulepet), ilmlikuks muutunud koguduse meeoleu ning nõudlikuma (kloostri) vagaduse vahel.

Sellega ühtlasi saab kirik teadlikult ilma-kirikuks. Tema nimi „katholike ekklesia“ — üldine kirik — tähendab selle iseloomu ka õieti ära.

§ 27. Rooma piiskopi võimupüüed.

Ilmakirikuna tundis end kõige enne Rooma kogudus maailma pealinnas ja nimelt piiskopi isikus. Ajalooline pärandus andis ennast ka ilmalinna kogudusele tunda: 1) Room oli ilmariigi keskpunkt; 2) Rooma kogudus oli arvurikas; 3) Rooma piiskopp toetas ennast otsekohe apostli (Feetruse ja Pauluse) traditsiooni peale; 4) Rooma kogudus oli rikas ja kuulus laialise heategevuse poolest; 5) Room oli õhtumaal ainuke apostli järeltulija piiskopi ase, kuna neid hommikumaa kirikus mitu oli.

Suurema autoriteediga tõusis ka võimupüüed teiste peapiiskoppide üle, sellega ühes kiriku koondumine ühe pea alla.

Võimukatseks leidsid pea sündsad võimalused — iseäranis lahkumineku koguduseelus ja õpetuses.

Esimene juhus seks oli paasatüli. Väike-Aasia kirikus pühitseti 14. niisanit (juuda kalendri järele) kui Jeesuse surmapäeva, küsimata, mis nädalapäeva peale ta langes. Roomas ja paljudes hommikumaa kogudustes peeti 14. niisanile järgnevat pühapäeva kui Issanda päeva ja selle eelset reedet kui Jeesuse surmapäeva. Ühel oli kuupäev tähtis, teisel nädalapäev.

Mõttevahetus lahkuminekute üle kestis aastakümneid — ilma ühendusele jõudmata. 190. a. saatis Rooma piiskopp Viktor ringkirjalise nõudmise Väike-Aasia piiskoppidele ülestõusmise-püha Rooma viisi järele pidada. Hulk sinodid avaldas nõusolekut. Väike-Aasia kogudused Eefesuse omaga ees-

otsas jäid oma viisi juure, Johannese evangeeliumi peale toetades. Viktor lõpetas nendega läbikäimise. Tema tegu ei leidnud üleüldiselt mitte heakskiitmist. Kuid Rooma kalendri arvamine sai üleüldiselt maksvaks. Ja Rooma autoriteet tõusis Väike-Aasia kulul.

Teine võimuproov sündis usuõpetuse alal — nimelt õpetuse asjus Kristuse kohta — kristoloogia pinnal.

Kahel esimesel aastasajal ei olnud ühtlast õpetust Kristuse kohta. Küll tunnistati üleüldiselt Kristuses mingisugust jumalikkust. Tema poole saadeti palveid nagu Jumala poole. Samal ajal peeti kinni a i n u j u m a l u s e s t (monarhiast). Et siin oma raskus olemas, sai alles teise aastasaja lõpu poole selgeks. Jumala ja Kristuse vahekord sai usuliseks, õigemini usuteaduslikeks probleemiks. Aja jooksul olid kolm õpetusetüüpi kujunenud: 1) logoskristoloogia, 2) adoptsianism, 3) modalism. Viimased kaks on monarhianismi eritüübid.

Logoskristoloogia tugi on Johannese evang. sissejuhatus 1, 1—18. Alguses oli Sõna (= logos). Sõna (= Kristuse) kui vahemehe läbi on maailm loodud. Kristus kui Jumala sõna ja loov jõud on Jumalast sündinud, temaga küll ühesugune, siiski vähem kui Isa (subordinatianism).

Adoptsianismiõpetuse järele on Kristus inimene. Niisugusena on ta täidetud jumaliku jõuga (= dünamis) ja selle õige tarvitamise tõttu Jumala Pojaks vastu võetud (adopteeritud).

Modalistid õpetasid, et Kristus olla üks Jumala ilmumise viisidest (= moodus). Kristuses ilmus Jumal Isa ise, kannatas ise (pater passus est = patripassianism) ning suri ise.

Need õpetused võistlesid üksteisega ligi aastasaja. Esimesed otsused tehti jällegi Roomas: Viktor tunnistas adoptsianismi valeks, Kallistos modalismi. Rooma seisukoht logoseõpetuse poolt sai mõõduandvaks kõigile.

§ 28. Kultus.

Teise aastasaja esimesel poolel omandas kiriklik jumalateenistus kindla, võrdlemisi lõpuliku kuju. Esialgne täitsa vaba ja korraldamata koguduse kooskäimine muutus pühade talituste koguks, mida pühal ajal pühas paigas ette võeti. Kooskäimise ülesanne muutub oma iseloomu poolest: enne oli ta usuline kinnitus palves ja osasaamises, nüüd — „kultus“, et Jumala peale mõju avaldada. Ettevõetavail talitusil on ohvri mõte, iseäranis pühal õhtusöömaajal. Ohvrimõttega koos tungib sisse preestri kui vahemehe mõiste. Preestriamet oli enne üleüldine koguduse teenistus, nüüd vaimuliku seisuse (= klerus'e) eesõigus. Vahe preestri ja koguduse (= laos) vahel läheb suuremaks ja saab põhjasmõttelikuks. Pühad talitused saavad maagilise — sakramentaalse tähenduse. Seda edendab iseäranis paganaline helleeni vaim, mille pinnal ristiusk areneb. Nii astub ristiusk järjekindlalt materialiseerimise teele: usk saab ikka ainelisemaks, sõna on peaaegu paljas nõiduse-abinõu teatud mõjude väljakutumiseks. Juure seltsivad uued pühad tseremooniad: vee pühitsemine, õliga võidmine ehk salvimine, piima ja mee andmine ristimise juures, puhumine kurjavaimu väljaajamiseks, risti ettelöömine, pühade formelite ütlemine. Vagaduse iseloom on koguni teiseks saanud. Vaimline osasaamine Jumalaga annab maad paganusest toodud müstilisele jumalikkude jõudude peaaegu füüsilisele sisse-

voolamisele, mis sünnib salapärase hingevärinaga. On tarvidus olemas konkreetse ikka korduva kiltkestava läbielamise (elamuse) järele. Lunastamine muutub inimesesoo jumalasarastuseks, veel enam, jumastamiseks otse kehaliste abinõudega — sakramentides ja tseremooniates. Sel alal tõusebki pühade austamine, kes nii jumastatud on, et nende ihu ei karda mädanemist. Usule peitub hädaoht selles, et vaim taganeb ihulikult orienteeritud huvide ees.

§ 29. Hierarhia.

Teise ja kolmanda aastasaja vahetusel (180—250) koondus kiriku korraldus piiskopi isiku ümber. Kui traditsiooni kandja sai piiskopp dogma (= kiriku õpetuse) toeks. Valvus kõlblise elu üle jäi tema hooleks, ta oli ju ülevaataja (= episkopos). Jumalateenistus (= kultus) seisis tema najal. Preestri kui vahemehe ja ainuõigustatud ohvritooja mõiste eraldas vaimuliku seisuse rahvast (kleerus ja laos). Nii muutus diaakonitega (= teenijatega) alustatud koguduse korraldus aegamööda preestrite ja piiskopi võimaks — kiriku valitsemiseks. Piiskopp on vicarius Christi, Kristuse ning Jumala täieõigusline asemik. Koguduseliikmed muutuvad jäädavalt alaealisteks, eestkostmise-alusteks. Sõna ja sakramenditalitus on preestri eesõigus piiskopi volitusel — pühaliku õnnistamise läbi. Piiskopp on koguduse monarh, Piiskopi all on terve vaimuliku seisuse redel. Seda seisuslist astmekaupa piiskopini tõusvat korraldust nimetame hierarhiaks. Selle astmed on: piiskopp, presbüüter, diaakonid, subdiaakonid, akoluudid (teenijad), eksortsistid (kurjavaimu väljaajajad), lektorid (lugejad), uksehoidjad.

Usulised võitlused valeõpetuste vastu nõudsid piiskoppide kokkutulekuid nõupidamisteks. Neid kutsuti sinoditeks. Sinodid hakati teise aastasaja lõpul korra järele teatud aja tagant pidama. Kõne alla võeti neil koosolekuid dogmaatilisi ja praktilisi koguduseelu küsimusi. Sinoditest arenes välja metropoliitaankorraldus. Kokku tuldi enamasti pealinnadesse (= metropooli). Sinodi juhatajaks oli selle linna piiskopp, kus sinodit peeti. Kuna juhatus kaua sellesama isiku käes oli, tõusis sellega tema tähendus, ning tema sai teiste ülemaks — metropoliidiks. Valitsuse keskkohaks sai ühtlasi kirikuvalitsuse keskkohaks. Metropoliiti nimetati ka patriarhiks, tema võimkonda patriarhaadiks, iseäranis hommikumaaal. Tähtsamad patriarhaadid olid Antiookia, Aleksandria, pärast Konstantinoopol.

§ 30. Diokletsiaan (284—305).

Kiriku kangenemisega kasvas põnevus riigi ja kiriku vahel ikka suuremaks. Vaimliselt nõrkev Rooma riik ei võinud võimsat võistlejat sallida. Riigi jumalate ja keisri jumaluse eitamine oli riiklik hädaoht. 40-aastase rahu järele (261—303) puhkes lahti otsustav võitlus. Diokletsiaani püüd oli riigivõimu keskendada ja tema tulevikku kindlustada. Vaimline lõhe, mis seda ähvardas, esines rohkes kristlaste hulgas sõjaväes ning keisri lossis. 298. a. puhastas Diokletsiaan need mõlemad kristlastest ohvrinõudega. 303 algas päris tagakiusamine Nikomeedia (riigi pealinn Väike-Aasias) kristliku kiriku hävitamisega. Siis järgnesid karedad ediktid (käsukirjad) 303 ja 304. Esimesega kästi kristlikka kirikuid hävitada, Püha kirja raamatuid välja anda, kristlaste kodanikuõigused tühjaks tunnistada. 2-ne ja 3-as edikt

nõudsid vaimulikkude vangistamist ja ohvrisundi. 4-jas edikt nõudis ohverdamist kõigi kristlaste poolt. Ediktid erutasid rahvast hirmsasti. Tagakiusamine oli suur ja kole. Palju oli veretunnistajaid ja ka salgajaid (iseäranis traditores, kes pühad kirjad välja andsid). Isegi paganate juures, kes küll ristiusuvaenulised olid, ei leidnud tagakiusamine heakskiitmist

311. a. andis Diokletsiaani järeltulija Galeerius, tülpinud raskest haigusest ning aru saades tagakiusamise otstarbekohatusest, oma ja kaaskeisrite nimel sallivuse käsukirja välja.

312. a. andsid Konstantin ja Litsiinius Mailandis usuvabaduse edikti välja. Selle järele tunnistati ristiusk paganausuga üheõigusliseks.

D. Riigi kirik.

§ 31. Konstantin Suur.

Uskude võitlus ja nende poolehoid oli riigielus otsustavaks saanud. Diokletsiaan ei olnud mitte ainult ristiusu vastane, vaid neoplatonismis süsteemi seatud paganuse tööriist. Tema järlis liikused kaaskeisrid ja järeltulijad Galeerius, Maksimiaan, Maksentius, Litsiinius. Mis oli loomulik, kui et nende vastane Konstantin, riigi ühendamise sihis liikudes, ennast ka vastase usulise ringkonna peale toetas? Perekondlikud mälestused (ema poolt), usuline kaldumus ainujumala usu poole, riikliste olude arenemine — kõik viisid teda nagu jõevool kristlaste laagri. 312. a. igavese Rooma peale minnes andis Konstantin oma ebausklikkudele sõjameestele uue märgi julgustamiseks — risti. Tema sõjad olid ristisõjad. Piiskopid sõelusid tema telgi ümber nagu Iisraeli preestrid seaduselaeka ümber.

324 võitis Konstantin Litsiiniuse ära ja ühendas Rooma riigi. Kohe pani ta kiriku ühtluse piiskoppide südame peale. Järgmisel aastal kutsus Konstantin esimese üleüldise kirikusinodi (kontsiiliumi) Nikea linna kokku (325), mille ta ise pidulikult avas. Kiriku ja vaimuliku seisuse vabastas Konstantin riigimaksudest ja andis kirikule õigusi juure. Konstantini perekonnas valitses kristlik vaim. Ristiusu võitu avaldas Konstantin väliselt toredate kirikute ehitamisega. Paganuse vastu polnud Konstantin mitte järsk. Teda iseloomustab aja õige hindamine ja mõjuvate suuremate tegurite võiduleaitamine, nende küpsust ära tundes. Ta kandis vähem, kui ta ennast ajavoolul kanda laskis. Ometi on nii tüübiline samm, nagu kiriku ja riigi ühendamine, sellega uue kirikutüübi loomine, Konstantini tegu. Ajalooliselt uus ja ootamatu, tõstab tegu oma looja suurvaimude kilda, ka siis, kui ühendusel eitavad küljed ei puudu. Universaalne riik sai universaalse kiriku. Konstantin vaigistas kolmsada aastat rippunud riikliku vajaduse.

Imelik, et nii soe kiriku sõber kui Konstantin, ennast alles surma-aastal ristida laskis; seletatav kombega ja sooviga, ristimisesakramendi läbi otsekohe õndsusesse jõuda.

§ 32. Riigikirik.

Konstantini läbi sai kirik eesõigusliseks asutuseks. Kiriku kannatamise- aeg sai otsa. Tekkis tihe ühendus kiriku ja riigi vahel. Riik puistas külluse-sarvest õnne kiriku peale. Kirik võis kosuda ja kasvada. Vormide poolest

toetas ta ennast riikliku korralduse peale, nii et aastasadade järele riigi pärijaks sai (v. § 29). See kõik ei sündinud ilma kaotuseta. Paganuse ajal oli riigivõim — impeerium — ühendatud usulise ülemvõimu — satserdootsumiga (ohvriõigusega). Niisugusest kalduvusest ei ütelnud kirik ennast ka nüüd mitte lahti. Kirik sai rohke toetuse ja kaitse all riigi tööriistaks. Kiriku abil ja kaudu valitses riik hulkade meelte ja mõistuse üle. Kiriku eesõigusline kord arenes kuni Theodoosius Suureni (379—395) nii kaugele, et 381. a. ristiusu kaitseks teistel (paganatel ja ketseritel) usuvabadus ära võeti. Sellega oli ortodoksiline katoliku riigikirik lõpulikult kindlustatud.

Uue tüübina kaotas kirik oma iseseisvuse, oma puhtuse. Teiselt poolt päästeti tema käed senisest võitlusest riigi vastu, tema jõud vabanes uuele suurele misjonitööle väljaspool Rooma piire — barbaaride seas.

Neile pakkus ta ühes ristiusuga antiikset kultuuri ja päästis sellegi kadumise eest. Vana kultuur oli aga iseloomu poolest paganlik. Loomulikult ühendab riigikirik eneses vastaseid olluseid.

Kõige suurem hädaoht, mis iseloomustab riigikirikut, on tema usuline vormilikkus, dogma ametlik maksvus, mitte dogma ise, kui usutunde mõisteline väljendus.

§ 33. Arius.

Kreeka juurdlev vaim püüdis tungida kõige sügavamate jumalikkude saladuste sisse ja mõistuse järjekindlusega sinna teed leida. Õpetustes võistlesid kaks vägevast usuteadlaste kooli — Aleksandrias ja Antiookias.

Esimese suurvaim oli Oriigenes (183—254), kristliku kirikliku dogmaatika põhjendaja Clemens Aleksandriinuse õpilane. Antiokia kooli pea oli Lukiaan († 312), kelle õpilaseks Arius tuleb lugeda.

Arius oli Aleksandrias presbüüter, vali askeet, suure mõtteteaduslike haridusega. Jumala mõiste puhtust kaitstes, iseäranis tema igavest olemist (algusetust, muutumatust ja jagamatust) ei pidanud Arius võimalikuks tunnistada, et Logos (= Kristus, Joh. 1, 1) temaga ühesugust olemist on. Logos on loodud, temal on algus; oli aeg, kus teda ei olnud. Ta on loodud enne aega mitte olevast, on olu poolest Isa olemisele võõras, mitte Jumal. Jumala armu läbi on ta Jumala Poja nime saanud.

Selle õpetuse eest heideti Arius a. 320 suurel Egiptuse sinodil Aleksandrias kiriklikust ühendusest välja. Ta leidis toetust Lukiaani poolehoidjate seas, iseäranis Nikomeedia piiskopp Euseebiuse juures. Tuli kasvas suureks. Riigi ühtlust kiriku ühtluse peale toetades, oli keiser Konstantin asjast huvitatud ja püüdis lõhet kaotada lepituskatsetega. Need ei õnnestanud. Siis kutsus keiser suure ja esimese riigisinodi kokku Niikea linna.

§ 34. Niikea riigisinod.

Ühendatud Rooma riik nõudis ühendatud kirikut. Seda enam, et riik kiriku najale toetas ja Konstantin riigi saatuse kiriku peale rajas. Sellepärast on üleriiklik kirikukogu Niikeas riigisinod. Keiser ise võttis algatuse ja piduliku avamise oma kätte ja tundis suurt huvi soovitatavate otsuste läbiviimise kohta. Niikea linna sinodile ilmusid ligi 320 piiskoppi presbüütērite ja diaakonite saatel. Sinodi avamine sündis keisri lossis — iseäraliku

pühaduse ja pidulikkusega. Peale piiskopi tervitust ja tänukõnet kõneles keiser. Tema peahuvi oli lõhet lõpetada ja ühendusele viia; Ariuse erakonna usutunnistus liikati tagasi. Pandi ette Caesarea's ristimise juures tarvitatav usutunnistus origenistide poolt. Parempoolsed leppisid sellega alles, kui selged Ariuse õpetuse vastased lisandused vastu võeti, nimelt: Isa olust ainusündinud, ei mitte loodud, Isaga ühesugust olemist. Niisama nõuti kindlasti Ariuse õpetuse vande alla panemist. Keisri toetusel täideti vähemuse nõudmised. Sellega sai kirik omale ametliku dogmaatilise usutunnistuse ägedas võitluses õpetuse puhtuse eest.

Niikea usutunnistus käib järgmiselt:

„Meie usume Jumala, Kõigevägevama, kõige nähtava ja nägematu Looja sisse, ja ühe Issanda, Jeesuse Kristuse, Jumala Poja sisse, kes on sündinud Isast, Ainusündinud, see on Isa olust, Jumal Jumalast, Valgus Valgusest, tõsine Jumal tõsisest Jumalast, sündinud, mitte loodud, ühest olust Isaga, kelle läbi on saanud kõik, taevas ja maa peal, kes meie, inimeste, pärast ja meie päästmiseks alla tulnud ja lihaks saanud, ja inimeste sekka tulnud, kes kannatas ja üles tõusis kolmandal päeval ja üles läks taeva ja tuleb kohut mõistma elavate ja surnute peale, ja Püha Vaimu sisse.

Need aga, kes ütlevad, oli aeg, kus teda ei olnud, ja et ta on saanud mitteolevast ehk muust ollusest ehk muust olust, kes väitavad, Jumala Poeg olla muutlik: need paneb püha ja apostlik kirik vande alla.“

§ 35. Atanaasius.

Võitluses Ariusega esines tema suurema võidurikka vastasena piiskopp Aleksandri abiline (diaakon) Atanaasius. Temal oli kõige selgem ja sügavam arusaamine sellest, mis kaalu peal oli. Tema võitles puhta usulise huvi pärast, Arius ja tema sõbrad mõistelise selguse, tuntuse pärast. Atanaasiuse huvi oli: oluline osasaamine Jumalast, sellepärast ka Kristuse jumalus. Ariust huvitas Jumala tundmine, Kristus kui ilmamõistus, kui inspireeritud inimene.

Peaküsimus Atanaasiuse õpetuses oli Jumala inimeseks saamine. Selle eesmärk on inimese vabastamine kaduvuse ja surma (mitte ainult teadmatus ja sulasepõlve) käest. Ka ähvardas Ariuse õpetus ainujumala usku, sest subordineeritud pooljumaline Logos astub Looja kõrvale eraldatud jumalusena. Igaveses osasaamises Isaga ei riku Logos monoteistlikku usku. Ka lunastamine ei saa Ariuse õpetuse järele täielik olla.

Kristoloogilise võitluse tähendust nägi Atanaasius selles, et ainult tõeliselt Jumalaga ühenduses olev Logos inimestele osasaamist Isaga võib tuua ja meile jumastust anda. Sellepärast on Jumal ühtlane, Poeg Jumala ilmutus, isiklikult iseseisev, Jumala olu poolest Isaga üks, loodusest kindlasti lahutatud.

Pärast Atanaasiuse võitu Niikeas läks ariaanlastel ometi korda Konstantiini oma poole pöördma. Arius suri õhtul enne seda, kui ta pidulikult uuesti oma ametisse pidi astuma, 80 a. vanaduses († 336). Atanaasius pidi viis korda oma õpetuse eest paos olema.

Mitmesuguste võitluste ja kokkulepete järele kinnitas Konstantinoopoli kantsiil Niikeas vastuvõetud otsuse 381.

§ 36. Mungaseisus.

Kristuse teise tulemise lootuse nõrkemisega ja pikaajalisema sisseadega (korraldus, kaanon, sümbolid) selles ilmas kohanes kirik maailmaga. Riigikirikuna sai ta avalikult ilmakirikuks. See olukord ei rahuldanud kõiki vaimusid. Nagu vaikivaks, aga võimsaks protestiks ilmusid lihasuretajad üksildased — paigamehed, anahoreedid. Ilma eitades asusid nad eraldatud elu elama.

Üks esimestest ja kuulsamatest oli Antonius (a. 250—350). Rikaste vanemate lapsena sündinud Koomas Egiptusemaal, sai temale äratuseks jumalateenistusel kuulnud rikkale nooremehele öeldud sõna: „Müü ära, mis sul on, ning jaga seda vaestele.“ Ta täitis seda otsekohe ja asus kõrbe. Pea tõusis tema pühaduse kuulsus ja meelitas paljusid järeletegemisele.

Kaugemale läks Pahhoomius, kes 322. a. Niiluse jõe ääres Tabenniisi kloostris (claustrum = kinnine koht) asutas. Ta andis oma asutusele kindlad määrused: mungad kandsid ühesuguseid riideid, söödi üheskoos, peeti vaimulikka harjutusi, nõuti sõnakuulmist abti (abba = isa) vastu, keelati eramanduse pidamist, nõuti valjut distsipliini ja töötegemist (korvipunumist, vaipade kudumist, käsi- ja põllutööd). Eluaegset kloostrielu ega töötusi ei nõutud. Seesama Pahhoomius asutas oma õega ka esimese nunnakloostris. Hommikumaal oli Egiptus tähtsam kloostrite maa. Aegamööda muutus kloostris iseloom, kuna töö taganes usulise sisevaatluse ees.

Õhtumaale jõudis kloostrielu alguses visalt. Algatajaks sai siin Nursia Benedikt. Ta põhjendas a. 529 Monte Kassino kloostris Neapoli ligidal, ja andis reegli, mida igal pool hakati tarvitama. Prooviaasta järele pidi noviits eluajaks kolmekordse: vaesuse, kasinuse ja sõnakuulmise töötuse andma, mis tähendas lahtiütlemist eramandusest, perekonnaelust ja isiklikust tahtmisest. Vastukaaluks suurele ohvrile pidi olema töö, millest Õhtumaal enam lugu peeti, kui usulisele ilutsemisele anduval Hommikumaal.

Ilmliku iseloomuga kirik sai varsti kloostrielu võistlevat mõju tunda. Kloostrit hakati pühamaks pidama kui kirikut, ja tung kloostritesse kasvas võimsalt. Võitlusekitsikuses leidis kirik pääsetee kahekordse kõlbluse õpetusega. Rõhutades rikkale nooremehele öeldud sõna esimest poolt: „Kui sa tahad täielik olla“, leiti, et kloostrikõlblus mitte üleüldine pole, vaid maksab ainult neile, kes tahavad enam teha, kui käsk nõuab. Sarnane mõte on ka juba u. 150. a. kirjutatud Hermase karjasekirjas olemas: „Kui sa tahad head teha üle Jumala käsu, siis võidad enam kuulsust ja rohkem au Jumala juures.“

Kirik tegi vahet kõigile sunduslike kaskude (praecepta evangelica) ja munki kohustava nõuande (consilia evangelica) vahel. Et esimestest pidi õndsuseks jätkuma, sai muidugi tung kloostris järele suurele hulgaletstarbeks. Sinna kogusid ainult ollused, keda „ilma kirik“ ei rahuldanud.

Kahekordne kõlblus oli osav samm, kuid ühtlasi kahe teraga mõök. Siit kasvas välja pühade heategude tagavara, mis pärast usupuhastuse välja kutsus. Evangeeliumi peale toetatud, ei seisa ta sellega ometi kokkukõlas. Sest: kui teie kõik olete teinud, mis teie kohus on, siis ütlege: meie oleme kõlvatumad sulased.

§ 37. Augustiin.

Aureelius Augustiin sündis 354 Tagaste linnas Põhja-Aafrikas. Tema isa oli paganausku, ema Moonika kristlane. Viimane kasvas poega kristlikus vaimus. Isa tahtmine oli teda kuulsaks meheks kasvatada. Nooremehena läks Augustiin Kartaago linna rectoriks (kõne- ja poliitikameheks) õppima. Siin elas ta kergemeelset elu. Cicero raamat „Hortensius“ oma tõeetsimise aatega juhtis nooremehe mõtteteaduse juure, kuid ilma suurema rahulduseta. Üheksa aastat (375—383) viitis Augustiin manihheede usu-seltsis tagajärjeta ära. Ta sai kõnekunsti õpetajaks Mailandis ja sai siin piiskopp Ambroosiussega tuttavaks.

Ambroosiusest tunnistas Augustiin kiites :

„Rõõmuga kuulsin sagedasti, kuidas Ambroosius soovitas : täht suretab, aga vaim teeb elavaks. Sest selleks, mis tähe järele vastupidist õpetust näis sisaldavat, avas ta vaimulikku arusaamist, katet ära tõmmates müstilise tähenduse eest, nii et see mind enam ei pahandanud.“

Iseäralikust pöörmisest oma suvemajas Mailandi lähedal jutustab Augustiin :

„Kord tuli Pontitiaanus Aafrikast mind ja Alüüpiust vaatama. Meie istusime ja hakkasime kõnelema. Juhtumisi nägi ta minu kirjutuslaual raamatut, võttis selle ja leidis ta apostli Pauluse kirjad olevat. Ta naeratas, vaates mind ning avaldas mulle oma õnnesoovi, aga ka imestust, et ta nimelt neid kirju ja ootamata kombel ainult neid minu lugemiseainena leidnud. Kui nüüd jutt selle peale pööras, jutustas ta meile Egiptuse mungast Antooniusest, kes meile tundmata oli. Siis ta kõneles kloostrite hulgast ja nende jumalameelepärastest kommetest ja viljakatest kohtadest kõrves... Siis ta rääkis, kuidas ta kord jalutades ühte majasse sattunud, kus elasid vaimust vaesed, kelle osa on taevariik, ja lugesid Antooniuse elukirjeldust. Vaimustus valdas neid (nad olid valitsuse komissaarid) ja üks neist võttis ette oma ilmliku elukutse maha jätta ja ainult Sinule (Jumalale) elada... Kui nüüd jutustuse tagajärjel sügav vaatlus minu hinge salajast põhjast minu terve viletsuse mu südame silmade ette tõi, tõusis minus võimas torm, kaasa tuues suure pisaratehoo. Ma tõusin üles ja lahkusin Alüüpiusest. Ma ütlesin midagi, pisarad lämmatasid minu hääle... Mina viskasin enda ühe viigipuu alla maha ja andsin pisaraile voli, see oli Sinule (Jumalale) pühitsetud meelepärane ohver. Ja mina ütlesin : „Ja Sina, Issand, kui kaua? Kui kaua, Issand, tahad Sa nõnda vihastada? Ära mõtle minu endiste pattude peale.“ Kui kaua pidi see ikka „homme“ ja ikka jälle „homme“ olema? Miks ei võinud kohe, miks mitte selsamal tunnil minu häbil ots olla?

Nii kõnelesin ja nutsin ma kõige kibedamas südame ahastuses. Korraga kuulen naabrimajast poisikese või tütarlapse häält ikka kordavat sõnu : „Võta, loe! võta, loe!“ (tolle, lege!). Kohe muutusid mu näojooned. Ma mõtlesin, kas lapsed mingi mängu juures neid sõnu tarvitasid, kuid midagi ei tulnud mulle meele... Ma suutsin seda ainult seletada kui taeva käsku, kirja lahti lüüa ja lugeda esimest peatükki, mis mulle ette juhtub. Sest ma olin kuulnud, et Antoonius evangeeliumi sõnu, mille peale ta oli juhuliselt tulnud, pidas otse temale määratud manitsuseks. Nii läksin tagasi ägedas ärevuses sinna, kus Alüüpius istus. Sest sinna olin tõustes jätnud apostli

kirjad. Ma võtsin nad kätte, lõin lahti ja lugesin vaikselt, mis mulle kõige enne silma puutus: „Ei mitte prassimises ega liigjoomises, ei mitte abielu ärateotamises ega kiimaluses, ei mitte riius ega kadeduses. Vaid katke endid Issanda Jeesuse Kristusega ja ärge kandke oma liha eest hoolt, nõnda et himud sellest tõusevad“ (Rooma r. 13, 13). Edasi ma ei tahtnud lugeda; mul polnudki seda tarvis. Sest kohe selle sõna järele voolas nagu valgus ja meelerahu minu hinge, ja kõik pimedus ning kahtlus oli kadunud.“

387. a. laskis ennast Augustiin Ambroosiusel ristida.

Uus elu algas. Kinnine hing sai vabaks. Ja nüüd voolas viljarikas elu. Vaimline produktiivsus tõusis võimsalt. Ema Monika võis rõõmuga surra, sest „nii palju taganutetud poeg“ oli päästetud. Augustiin sai Põhja-Aafrikas 391. a. Hippo Regiuse presbüüteriks ja 395. a. piiskopiks. Tema suri 430. a. Hippo Regiuse piiramise ajal vandaalide poolt.

Augustiini hulgast töödest on iseäranis tähtsad tema „piht“ (confessiones) ja „Jumala riik“ (de civitate Dei). Esimeses kirjeldab ta halastamata valjusega oma elu palve vaimus ja kujul, terves raamatus kahekõne vormi Jumala vastu tarvitades. Põhiheliks on sõna; „Sa oled meid enese poole loonud. Meie süda on rahutu, senikui ta Sinus rahu leiab.“

§ 38. Augustiini õpetus.

Oma isiklikus hädas ja vabanemises sai Augustiin ristiusu tõtt tunda. Oma võimetusest leidis ta pääsetee Jumala selge armu läbi. Suure ja sügava juurdleja vaimuna ja ap. Paulusega iseäralises kokkukõlas seab tema sellekohase õpetuse üles. Selle üksikud mõtted ja osad, mis Augustiini töödes laiali pillatud, annavad järgmise kogupildi:

Esimene inimene Aadam oli täielikuks ja vaba tahtmisega (liberum arbitrium) loodud. Temal oli võim pattu teha ja tegemata jätta (posse peccare aut non peccare). Selle võimu kaotas Aadam kurja valiku läbi ja sattus seisukorda, kus ta ei võinud pattu tegemata jätta (non posse non peccare). Sellega ta langes surma ja hukatuse alla. Põlvenemise teel sai patt terve inimesesoo pärispatuks, s. o. päritud patuks. Ükski pole enam vaba. Kõik on kadumisele pühendatud (massa perditionis). Ja seda õigusega ning paratamata. Sest Aadam esitas endas inimesesugu ja kõik on temaga ühesuguse loomuga ning ühes vastutavad. Omast jõust inimene selle otsuse alt ei pääse. Pääsmine võib tulla ainult Jumala käest ja armust. Jumala vaba arm saab osaks ainult valituile etteäärämääramise põhjal (prae-destinatio). Neile on arm vastupanemata jõud (gratia irresistibilis). Ta algab ristimisega, ka laste juures. Ilma ristimiseta ei ole armu. Arm loob uueks ja annab mõistusele ning tahtmusele uue sihi. Ta toob tagasi vabaduse heategemiseks, mille asemel oli enne patustamisevabadus. Neile, kes elavad armus, annab Jumal ka püsivuseande (donum perseverantiae).

Teine väljapaistev mõttering liigub kirikumõiste ümber. Kirik on väliselt nähtav, hierarhiliselt korraldatud õnnistuseasutus, kehastatud Jumala riik, saadanast tuletatud ilmariigi vastand. Sellepärast peab ta valitsema ilmlikku riiki. Ilma selle kirikuta õndsaks ei saa. Sellest oleneb õigus sundida selle kiriku liikmeks astuma — „coge intrare“ — „käsi neid tulla sisse“ (Luuk. 14, 23). See õpetus sai katoliku kiriku võimupoliitikale suureks toeks keskajal.

Nähtava kiriku sees on aga tõsine, nägemata kirik — pühade kogudus neist, kes on ära valitud — congregatio sanctorum ehk communio predestinatorum. Selle kirikumõiste peale toetusid kõik katoliiklastele oppositsioonilised liikumised.

Kirikumõiste poolest oli Augustiin niihästi katoliku kui usupuhastuse kiriku isa.

Augustiin on usuline suurvaim — geenius. Tema juures saab usk jälle oma õige iseloomu. Usk on usaldus Jumala vastu, elav uuesti sünnitav jõud, mitte paljas õpetuste kogu. See jõud ilmub Kristuse elavast vaatlemisest, kelle inimesekssaamine on Jumala armastuse suurem tõestus.

Nii sai usk ühtlaseks killustamata suuruseks. Seesama ühtlustamine sünnib patumõistega. Ka patt oli tükeldatud, teda loeti ja loetakse arvudega. Augustiin paneb kirve patu juure külge. On olemas üks põhipatt, kõige patu algus — jumalavastane meelsus.

§ 39. Pelaagius.

Augustiini kiriklikult vaadates radikaalne õpetus ärritas vastuvaidlusele. Kaine moraal ja mõistus, olgugi enam kui ristiusu sõbraline, ei leppinud mitte täieliku tahtmisevõimetuse, armu vastupanematu võimu ja tingimata etteäramääramise kuulutamisega. Usalduses inimese kõlblise vabaduse ja askeesi väärtuse vastu tekkis Augustiini õpetusele vastasrind. Selle esitaja oli Briti munk Pelaagius. See oli tõsine askeet, laitmata puhas iseloom, suurelt huvitatud võitluses Rooma kõlbluse langemise vastu.

Pelaagius pani suurt rõhku inimese vastutuse peale ja kartis etteäramääramise õpetusest kõlbluse lõdvenemist järgnevat. Vastutus võib aga ainult ühenduses vabadusega olla. Nii kujunes Pelaagiuse õpetus järgmiselt:

1. Aadam on surelikuks loodud. Ta oleks ka ilma patuta surnud.
2. Aadama patt tegi kahju ainult temale endale, mitte kõigele inimesesoole.
3. Lapsed on sündides samasuguses olukorras kui Aadam enne langemist.
4. Nagu terve inimesesugu ei sure Aadama patu läbi, nii ei tõuse ta ka üles Kristuse ülestõusmise läbi.
5. Ka ristimata lastel on igavene elu.
6. Käsk on niisama hea taevatee kui evangeelium.
7. Ka enne Kristust oli patuta inimesi.

Pärispattu Pelaagius ei tunnistanud, järjelikult ka mitte patu ühtlust. Patt oli tema seisukohast kõik tegu, mida heateoga võis üles kaaluda. Aadama patu halbtus on kuri eeskuju, mis järeletegemisele julgustab. Pelaagiuse õpetus oli evangeeliumile kui armukuulutusele hädaohtlik. Loomulik, et Augustiini ja Pelaagiuse vahel tõsised vaidlused tekkisid, mis tervelt 20 a. (411—431) kestsid ja mis Pelaagiuse õpetuse hukkamõistmisega lõppesid. Sellele järgnes õhtu pool võitlus, mis semipelagianismusevõitluse nime kannab (429—529). Kuna kirik pärast Augustiini küll pühade hulka tõstis, võttis ta tema õpetuse ainult nõrgendatud, semipelagianilisel kujul omaks.

§ 40. Misjoni kirik.

Ristusul oli algusest saadik loomu poolest misjonitug sees. Eesõigustatud riigikirikuks muutumise järele kadus tarvidus iseenesest misjonitöö järele riigi piirides. Sai loomulikuks asjaks ristiinimene olla. Keiser toetas kiriku liikmeks astumist aukõrgenduste, autasude ja kingitustega. Muidugi kannatas kiriku kõlbline puhtus selle kaitse all.

Teisest küljest said kirikul käed vabaks misjonitööks väljaspool riigi piirisid. Rahvaste rändamine tõi selleks ka uusi võimalusi. Kiriku ja riigi ühendamise tagajärjel oli misjonitööl suurem edu. Ühes ristiusuga said paganad ka vana kultuuri. Nemad ei võinudki neid enam üksteisest lahus hoida ega eraldi hinnata. Sest nad ei olnud neid vaenulises vahekorras mitte näinud.

Misjonitöö juures arenes edasi taktika, mida meile tuntud ilmikirik juba tarvitas. Kirik õppis kohanema, assimileeruma. Suurt osa etendas poliitika, ühelt kui teiselt poolt. See just nõudiski kohanemist. Nii suured kui üksikud tähtsamad misjonärid võisidki olla, nende töövilja neelas Rooma kiriku võim suurelt osalt ära. Ristiusk sai vormiasjaks endises paganalises mõttes. Sisuliselt õitses endine paganus lopsakalt edasi. Väliseid paganaid ei meelitanudki alati ristiusk, vaid Rooma hiilgus ja kultuur, mis nüüd oli lahutamata ametlikust ristiusust.

Terve rida uusi rahvaid — ida- ja lääne-gootid, langobardid, burgundid, vandaalid — ilmusid ajaloo lavale. Enamus neist hoidis alguses Ariuse tunnistuse poole Ida-Rooma mõjul.

Tulevik oli frankide päralt, sest Klodvigi võttis Rooma usutunnistuse vastu. See ei sündinud mitte peajasjalikult Klotilde sentimentaalsuse mõjul, vaid kaugelenägija poliitikatarkuse pärast. Pärast pidid ka teised rahvad Klodvigi jälil Roomale alla vanduma. Klodvigi tarkus oli mõõduandev ka riigi suurendamise juures. Sest Rooma katoliiklased võtsid teda igal pool kui ketserite ikkest vabastajat vastu.

Rooma ja Konstantinoopoli kõrval oli veel tähtis misjoni tsentrum Inglismaal VII ja VIII aastasajal. Sealt tuli ka kuulus Bonifaatsius.
